

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри технологічної та професійної освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Леонід Оршанський

«_____» _____ 2024 р.

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ
ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПРИКЛАДІ МОДУЛЯ «ЕКОНОМІКА
ДОМАШНЬОГО ГОСПОДАРСТВА»)

Спеціальність 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології)

Магістерська робота

на здобуття професійної кваліфікації – *вчитель трудового навчання,*
технологій та креслення, викладач закладу фахової передвищої,
вищої освіти, вчитель інформатики

Авторка роботи: Маслей Вікторія Володимирівна _____
підпис

Наукові керівники: доктор педагогічних наук, професор
Оршанський Леонід Володимирович _____
підпис

старший викладач
Ліщинська-Гравець Галина Львівна _____
підпис

Дрогобич, 2024

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Зав. кафедри ТПО

10.10.2023 р.

(підпис)

(дата)

ЗАВДАННЯ

на підготовку магістерської роботи

1. Тема «Економічне виховання школярів на уроках технологій (на прикладі модуля «Економіка домашнього господарства»»).

2. Керівники – доктор педагогічних наук, професор Оршанський Леонід Володимирович;
старший викладач Ліщинська-Кравець Галина Львівна.

3. Студентка – Маслей Вікторія Володимирівна.

4. Перелік питань, що підлягають висвітленню у кваліфікаційній роботі:

- 1) розкрити психолого-педагогічні основи економічного виховання школярів;
- 2) з'ясувати стан економічної освіти та виховання в сучасній українській школі;
- 3) охарактеризувати основні принципи і критерії відбору змісту модуля «Економіка домашнього господарства» для уроків технологій у старших класах;
- 4) відібрати форми і методи навчання старшокласників економіці домашнього господарства;
- 5) проаналізувати результати експериментальної роботи із засвоєння змісту та формування у старшокласників економічно значущих якостей.

5. Список рекомендованої літератури:

1. Аксьонова О. В. Методика викладання економічних дисциплін: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2006. 708 с.
2. Варецька О.В. Економічне виховання школярів як особистісно орієнтована технологія. *Географія та основи економіки в школі*. 2017. № 5. С. 38-41.
3. Кулішов В.В. Методичні засади формування економічної компетентності у процесі підготовки фахівців технологій: монографія. Київ: Каравела, 2011. 567 с.
4. Морзе Н. Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх учителів. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 1. С. 8-17.
5. Нетрадиційні уроки з економіки / укл. Часнікова О.В. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 128 с.
6. Нісімчук А.С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2000. 368 с.
7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ, 2010. 14 с.
8. Радіонова І. Ф. Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас: підручник. Київ: Аксіома, 2011. 174 с.
9. Савченко О.О. Економічна підготовка учнів у позашкільних навчальних закладах: монограф. К., 2011. 220 с.

№ з/п	Назва етапу	Термін виконання	Термін звіту перед керівником, кафедрою
1.	Вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; визначення вихідних положень дослідження (об'єкт, предмет, методи); формування мети; постановка завдань.	до 05.12.2023 р.	14.12.2023 р.
2.	Підготовка 1-го розділу роботи.	до 16.04.2024 р.	25.04.2024 р.
3.	Підготовка 2-го розділу роботи.	до 01.10.2024 р.	10.10.2024 р.
5.	Формування висновків. Оформлення роботи.	до 24.10.2024 р.	31.10.2024 р.
6.	Перевірка роботи на плагіат.	до 14.11.2024 р.	22.11.2024 р.
7.	Попередній захист роботи і рецензування.	до 26.11.2024 р.	02.12.2024 р.

7. Дата видачі завдання – 10.10.2023 р.

8. Термін подачі роботи керівнику – 14.11.2024 р.

9. З вимогами до виконання роботи і завданням ознайомена _____ Вікторія МАСЛЕЙ

10. Керівники _____ Леонід ОРШАНСЬКИЙ

_____ Галина ЛІЩИНСЬКА-КРАВЕЦЬ

ЗАХИСТ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Тема: «Економічне виховання школярів на уроках технологій (на прикладі модуля «Економіка домашнього господарства»)».

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Голова ДЕК

дата

підпис

прізвище та ініціали

Секретар ДЕК _____ підпис _____ прізвище та ініціали _____

АННОТАЦІЯ

Маслей В.В. Економічне виховання школярів на уроках технологій (на прикладі модуля «Економіка домашнього господарства»). – Рукопис.

У магістерській роботі проаналізовано теоретичні засади економічного виховання старшокласників на уроках технологій, розкрито сутність поняття «економічне виховання», досліджено його психолого-педагогічні основи, з'ясовано стан економічної освіти та виховання підприємницьких навичок в сучасній українській школі.

Охарактеризовано принципи та критерії відбору змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» для уроків технологій. Відібрано форми і методи навчання старшокласників економіці домашнього господарства, проаналізовано результати експериментальної роботи з освоєння змісту та формування економічно значущих якостей особистості учнів випускних класів Ретинського ліцею Міжгірської селищної ради Закарпатської області.

Ключові слова: старшокласники; заклад загальної середньої освіти; економічне виховання; технологічна підготовка; основи економіки; економіка домашнього господарства.

SUMMARY

Masley V.V. Economic education of schoolchildren in technology lessons (on the example of the module «Household Economics»). – Manuscript.

The master's thesis analyses the theoretical foundations of economic education of high school students in technology lessons, reveals the essence of the concept of «economic education», studies its psychological and pedagogical foundations, and clarifies the state of economic education and entrepreneurial skills in modern Ukrainian school.

The principles and criteria for selecting the content of the educational module «Home Economics» for technology lessons are characterized. The forms and methods of teaching home economics to high school students were selected, the results of experimental work on mastering the content and the formation of economically significant personality qualities of students of the graduating classes of Retynsky lyceum of the Mizhhirsky settlement council of the Transcarpathian region were analyzed.

Keywords: senior pupils; general secondary education institution; economic education; technological training; basics of economics; household economics.

З М І С Т

ВСТУП	2
Розділ 1. ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЯК СОЦІАЛЬНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	6
1.1. Психолого-педагогічні основи економічного виховання школярів	6
1.2. Аналіз стану економічної освіти та виховання в сучасній українській школі	12
1.3. Особливості економічного виховання школярів у межах технологічної освітньої галузі	20
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОДУЛЯ «ЕКОНОМІКА ДОМАШНЬОГО ГОСПОДАРСТВА» НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ В СТАРШИХ КЛАСАХ	28
2.1. Дидактичний відбір змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» для 10 – 11 класів	28
2.2. Форми і методи навчання основам економіки домашнього господарства на уроках технологій	44
2.3. Результати експериментальної роботи із засвоєння змісту та формування економічно значущих якостей особистості	52
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Сьогодні мінливі соціально-економічні умови визначають необхідність підготовки української молоді до майбутньої трудової діяльності, при цьому зростає значущість умінь і навичок орієнтуватися в нових життєвих ситуаціях, швидко пристосовуватися до них і приймати зважені рішення. Ринкові відносини об'єктивно породжують потребу в економічній освіті всього населення і, в першу чергу, школярів. Соціально-економічні трансформації також впливають на сімейно-побутову сферу життєдіяльності. Непідготовленість учнівської молоді до ринкових економічних умов викликає порушення наступності соціально-економічних традицій, в результаті чого батьки виявляються нездатними передавати дітям основи нового типу господарювання, в тому числі й на сімейно-побутовому рівні.

Вагоме місце при формуванні знань і умінь організаційно-господарської діяльності, які лежать в основі підприємливості, готовності до самостійного прийняття рішень в ринкових умовах, належить закладу загальної середньої освіти. Економічне виховання учнів школи спрямовано на розкриття особистісних можливостей молодого покоління, виховання працьовитості, ощадливості, економності, підприємливості й ін.

Кардинальні трансформації в економічній і соціокультурній сферах життєдіяльності в сучасній Україні вимагають впровадження нових підходів в галузі освіти та виховання, що засновані на сучасних наукових уявленнях, педагогічних ідеях і знаннях. Нова економічна реальність стала причиною внесення змін в шкільну економічну освіту, яка нині переживає період реформування: розробляються теоретичні засади, уточнюються зміст, форми і методи організації відповідного освітнього процесу, відбувається процес переосмислення важливості економічного виховання, розвитку в старшокласників рис успішного підприємця.

Можливість вивчення окремих економічних понять, формування відповідних умінь і навичок закладена в технологічній освітній галузі. Так, у проєкті нового Державного стандарту профільної середньої освіти зазначається,

що основною метою технологічної освітньої галузі є «проектування власної освітньо-професійної траєкторії, формування критичного та технічного мислення, готовності до зміни навколишнього природного середовища без заподіяння йому шкоди засобами сучасних технологій, здатності до підприємливості та інноваційної діяльності, партнерської взаємодії, використання техніки і технологій для задоволення власних потреб, культурного та національного самовираження, особистої трудової діяльності на ринку праці» [15].

Розробкою проблеми формування економічних знань, осучасненням й удосконаленням форм, методів і способів економічної підготовки школярів в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти займалися такі вітчизняні вчені-педагоги, як Н. Бібік, С. Булашенко, М. Вачевський, В. Кулішов, В. Мадзігон, Я. Матвісів, Н. Овсяк, О. Падалка, О. Пошетун, І. Радіонова, О. Савченко, О. Шпак та ін.

Відтак, актуальність означеної проблеми та недостатній рівень реалізації на практиці результатів попередніх досліджень та враховуючи її важливість, нами обрана така тема магістерської роботи: **«Економічне виховання школярів на уроках технологій (на прикладі модуля «Економіка домашнього господарства»)»**.

Мета дослідження: розробити й експериментально перевірити зміст навчання на уроках технологій, спрямованого на економічне виховання учнів старшої школи.

Тема і мета дослідження зумовили реалізацію таких **завдань:**

- 1) розкрити психолого-педагогічні основи економічного виховання школярів;
- 2) з'ясувати стан економічної освіти та виховання в сучасній українській школі;
- 3) охарактеризувати основні принципи та критерії відбору змісту модуля «Економіка домашнього господарства» для уроків технологій у старших класах;

4) відібрати форми і методи навчання старшокласників економіці домашнього господарства;

5) проаналізувати результати експериментальної роботи із засвоєння змісту, спрямованого на економічне виховання старшокласників.

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес в закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: економічне виховання старшокласників на уроках технологій у процесі вивченні модуля «Економіка домашнього господарства».

Теоретичне значення магістерської роботи полягає у розкритті сутності та змісту економічного виховання старшокласників на уроках технологій.

Практичне значення – у визначенні педагогічних умов ефективної організації економічної освіти старшокласників на уроках технологій та розробленні методичних рекомендацій вчителям технологій щодо економічного виховання учнів старшої школи у процесі вивчення модуля «Економіка домашнього господарства».

Апробація результатів. Основні положення і результати магістерського дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри технологічної та професійної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, а також доповідалися на XI Міжнародній науково-практичній конференції викладачів та студентів факультету фізики, математики, економіки та інноваційних технологій «Актуальні проблеми сучасної науки» (тема доповіді «Використання бізнес-проектної діяльності як педагогічна умова економічного виховання старшокласників»).

Структура: Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел (76 найменувань). Загальний обсяг становить 72 сторінки, з яких 61 сторінка основного тексту. Робота містить додатки з тестовими завданнями.

РОЗДІЛ 1.

ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

ЯК СОЦІАЛЬНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Психолого-педагогічні основи економічного виховання школярів

Система загальної середньої освіти покликана створювати умови для становлення особистості нового типу, виховувати свідомого й економічно грамотного громадянина. Актуальність проблеми виховання ще більш виникає в зв'язку з проведенням реформи вітчизняної системи освіти. Під змістом виховання розуміють систему знань, переконань, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти учні відповідно до поставлених цілей і завдань. Розумове, фізичне, трудове, політехнічне, моральне і естетичне виховання, злиті в цілісному педагогічному процесі, дають можливість досягти головної мети виховання – сформувати всебічно і гармонійно розвинену особистість. В останні роки погляди на зміст виховного процесу швидко і радикально змінювалися. Мета виховання сьогодні – різнобічний розвиток людини, що спирається на його здібності і таланти [2, с. 7].

Добре організоване виховання повинне підготувати людину до трьох головних ролей життя – громадянина, працівника, сім'янина. Економічне виховання – це одна зі сторін загального процесу виховання і воно тісно пов'язана з змістом процесу загального виховання. На даний момент є роботи наукового і прикладного характеру, спрямовані на дослідження педагогічних проблем економічного виховання школярів. Так, Л. Кашуба, під економічним вихованням розуміють оволодіння учнями економічних знань і формування вміння застосовувати їх на практиці [25, с. 31]. І. Климчук вважає, що економічне виховання – це об'єктивно необхідне явище сучасної соціально-педагогічної дійсності, оскільки економічна соціалізація зростаючого покоління проходить незалежно від того, займається цим школа чи ні. Економічне

виховання дозволяє посилювати моральний аспект пізнання економічного життя суспільства. При цьому реалізуються такі соціально-педагогічні функції: залучення учнів до моральних і культурних цінностей суспільства, освоєння соціальних ролей, соціально-психологічний захист і самозахист [29, с. 34].

У монографії «Методичні засади формування економічної компетентності у процесі підготовки фахівців технологій» В. Кулішов визначає вихованість в економічних відносинах як виховання економічно значущих якостей особистості, зокрема: підприємливості, діловитості, чесності, обов'язковості, організованості, розважливості, почуття господаря тощо» [37, с. 65]. Ю. Люлькова одним із важливих напрямів реформування системи освіти вважає пошук шляхів підвищення рівня економічної вихованості учнів, які повинні узгоджуватися з економічною реальністю. Зокрема, вона наголошує: «Реалії нового життя вимагають, щоб в економічному вихованні відпрацьовувалися елементи, розвиваючи «систему моральних цінностей; економічну інтуїцію; норми і правила економічної поведінки; навички взаємодії з людьми в економічній системі; вміння ставити цілі, оцінювати шляхи їх досягнення, приймати адекватні рішення» [40, с. 187].

Для магістерського дослідження особливою є думка Т. Назаренко про важливу роль в економічному вихованні школярів мистецтва ведення домашнього господарства із застосуванням елементів планування, обліку та контролю. Дослідниця закликає на уроках технологій навчати школярів планувати сімейний бюджет, здійснювати закупівлю речей та продуктів харчування, вміло експлуатувати і ремонтувати одяг, побутову техніку, меблі, житло та ін. [49].

Аналіз численних наукових праць [1; 3; 8; 10; 20; 39; 44; 59] дозволив нам визначити **економічне виховання** як організований і цілеспрямований процес набуття старшокласниками економічних знань і формування практичних умінь, які сприяють формуванню у них економічно значущих якостей особистості, розвитку соціальної активності та підприємливості.

У практиці *економічну освіту* часто ототожнюють з економічним вихованням, не враховуючи, що економічна освіта формує переважно наукову основу, знання, систематизовані теоретичні погляди, а економічне виховання – психологію, зокрема переконання, мотиви поведінки, установки, ціннісні орієнтації та особисті якості [76]. Наприклад, В. Загивий розглядає економічну освіту як складову вирішення ширшої проблеми – економічного виховання [20, с. 72]. Під економічною освітою І. Пометун розуміє процес і результат оволодіння економічними знаннями, вміннями і навичками, розвиток розумово-пізнавальних і творчих здібностей учнів. Економічна освіта покликана дати учням основи економічних законів розвитку суспільства, розуміння економічної стратегії держави, озброїти економічними знаннями про виробництво та працю, вміннями і навичками організаційно-економічної діяльності, а також сформувати стиль мислення, поведінки, забезпечити швидку адаптацію особистості в умовах реальної дійсності [62, с. 67].

Економічна діяльність є способом участі в економічному житті суспільства та включає економічні відносини, що виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ [2]. Різні напрями економічного виховання складаються об'єктивно в силу реальних потреб розвитку суспільства. І. Сасова вважає, що в основу визначення поняття «економічна діяльність» допустимо покласти поняття «людська діяльність», яка розглядається як цілеспрямована мотивація системи дій і операцій та передбачає досягнення заздалегідь визначеного, запланованого результату [69, с. 43]. Виходячи з цього, О. Савченко визначила економічну діяльність як систему дій і операцій на цілеспрямовані зміни і перетворення виробництва, обліку, контролю, обміну, розподілу та споживання матеріальних цінностей у відповідності до загальноприйнятих, колективними та індивідуальними потребами та інтересами [68, с. 49].

Економічне виховання та економічну освіту визначають рівень *економічної підготовки*. Іншими словами, рівень економічної підготовки залежить від обсягу економічних знань і ступеня оволодіння економічними

вміннями. Зокрема, І. Прокопенко під економічною підготовкою розуміє засвоєння економічних знань і умінь, включення учнів у виробничо-економічні відносини в процесі навчальної і продуктивної праці. Автор прирівнює за значенням поняття «економічна підготовка» і «економічну освіту», вважаючи, що кожній дитині потрібен певний мінімум економічних знань і умінь [65]. А. Нісімчук, виділяє основні напрями економічної підготовки школярів в процесі продуктивної праці та зазначає, що вона передбачає вивчення основ економічних знань, сприяє застосуванню цих знань в реальних навчально-виробничих умовах, формує економіко-технологічні уміння та основні компоненти економічної вихованості [58].

Водночас над усіма вище зазначеними поняттями, на думку О. Набоки, слід виокремити *економічна культура* особистості, оскільки вона охоплює і вбирає в себе не лише явища, відображені широким поняттям «економічна освіта», а й історико-культурні явища та процеси, що роблять істотний вплив на розвиток економічної освіти школярів. На її думку, економічна культура є одним із компонентів загальної культури людини, розвиток якої особливо значущий в епоху соціально-економічних трансформацій [53]. І. Майструк так розкриває сутність економічної культури: це органічна єдність розвиненої економічної свідомості, переконаності та практичної економічної діяльності. «Як соціальне явище, економічна культура суспільства є не лише синтезом досвіду поколінь минулого і сьогодення, а й містить перспективні потреби та цілі майбутнього розвитку, що особливо важливо для розуміння ролі та значення економічного виховання школярів [42, с. 103].

Формування економічної культури значною мірою визначає успіх виховного процесу в закладі освіти, де належним чином ставляться до економічних реформ, приватної власності, конкуренції й інших явищ, притаманних ринковій економіці. Головною умовою формування економічної культури учнів є успішний перебіг економічних реформ, формування в Україні цивілізованого ринку товарів і послуг. Однак, на жаль, донині ще не склалася ідеальна модель особистості людини нового типу, який відповідає тенденціям

розвитку світової інформаційної цивілізації та здатного до ефективної життєдіяльності в нових умовах.

Перехід на ринкові відносини в Україні спричинили трансформаційні зміни в економічному житті суспільства, соціальній сфері діяльності людей, а також зумовили нові підходи до сприйняття того, що відбувається. Водночас, нові економічні умови виникають на тлі чинного в суспільстві старого споживчого мислення. Багато людей виявилися не в змозі економічно використувати наявні ресурси для життя, кар'єри та підйому матеріального добробуту. Сімейно-побутове виховання сьогодні відбувається здебільшого стихійно, на основі традицій, які склалися в сім'ї та виступають моделлю поведінки дитини в майбутньому.

Відомо, що домогосподарство – це мала соціальна група, пов'язана загальним житлом і бюджетом. Наявність кровно-родинних, шлюбних зв'язків не є обов'язковою умовою, хоча переважна більшість домогосподарств є сімейними. Для успішного ведення домашнього господарства існує потреба наявності членів родини певних якостей, зокрема таких, як ощадливість, дбайливість, ініціативність, діловитість, підприємливість, самостійність тощо. Господарювати, утримувати будинок, вести ефективне господарство – ці поняття належать до повсякденного життя людей, передбачають створення сприятливих побутових умов, підвищення добробуту, утримання сім'ї, виховання дітей. При цьому домогосподарство намагається бути ощадливим і при найменших витратах праці та ресурсів примножувати наявну власність. Водночас при веденні домашнього господарства більшість людей більше покладається на інтуїцію, досвід мам і бабусь. Однак ведення домашнього господарства – це серйозна наука, без якої не обійтися в повсякденному житті, де повинні бути свої дослідники та вчителі, в тому числі й на сучасному етапі розвитку освітньої галузі.

Аналіз соціально-педагогічних передумов необхідності навчання веденню домашнього господарства учнів різних вікових груп провели Г. Василенко [10], В. Дрижак [17], О. Земка [25], Л. Кашуба [27] та ін. Так, зокрема, Г. Василенко

схарактеризувала сімейну економіку як «сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для успішного і раціонального використання сімейних ресурсів» [10, с. 11]. Мистецтво економного ведення домашнього господарства, на думку В. Дрижака, це «добре освоєний і творчо застосовуваний комплекс знань, умінь і навичок для організованого задоволення потреб сім'ї в межах наявних коштів і ресурсів» [17, с. 16]. О. Земка під домашньою економікою розуміє «вміння розбиратися зі своїми потребами, вибирати ефективні, оптимальні засоби їх задоволення, розумно організовувати сімейний працю, розраховувати бюджет грошей і часу, бути в міру щедрим і скупим, знати ціну трудової копійки» [25, с. 50].

В основі успішного ведення будь-якого господарства лежать два види діяльності: примноження благ і їх раціональне використання. З одного боку, раціональне розпорядження домашніми ресурсами зумовлює швидке зростання добробуту сім'ї, а, отже, і суспільства загалом. З іншого боку, підвищення рівня добробуту суспільства дозволяє жити краще кожній окремій людині. У зв'язку з цим економіку домашнього господарства можна розглядати як складову економіки держави. У домашній економіці діють ті ж закони, що й у великій економіці, а її основною метою є раціональне використання домашніх ресурсів в умовах зростання потреб і обмеженості можливостей. У зв'язку з цим, навчальний модуль «Економіка домашнього господарства» органічно вписується в структуру технологічної освітньої галузі та відіграє важливу роль у виховному процесі підготовки учнів до самостійного життя і їх адаптації в сучасних соціально-економічних умовах.

Дослідження, проведені нами в закладах загальної середньої освіти Міжгірського району Закарпатської області, зокрема серед учителів економіки, трудового навчання та технологій свідчать про те, що бажання учнів і батьків здебільшого не знаходять відображення при відборі змісту економічної освіти. Відтак при плануванні уроків лише 37,5% опитаних педагогів використовують матеріали економічного характеру, 16,6% – постійно стежать за станом економіки в країні, 16,7% – приділяють увагу складанню сімейного бюджету

на уроках трудового навчання і технологій, однак більшість не формує у школярів споживчих знань. Водночас 58,3% вчителів трудового навчання та технологій бажали б отримати додаткові знання в галузі економіки. Крім того, 41,7% вважають, що учні отримують в школі необхідні знання, вміння та навички для майбутнього життя в умовах ринкової економіки, а 87,5% педагогів вважають, що учні повинні отримувати економічні знання лише у межах елективних курсів з основ економіки. 83% вчителів економіки вважають, що учні отримують необхідні знання з економіки. При відповіді на питання «На що б ви хотіли акцентувати увагу при викладанні свого предмета», 25% опитаних вчителів відповіли «на вивчення організації бізнесу», 9% – «на вивчення функціонування економіки держави», 66% – «на всі розділи» і лише 3 % акцентують увагу на вивченні домашньої економіки.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що економічному вихованню на уроках трудового навчання та технологій, зокрема у процесі вивчення основ економіки домашнього господарства та набуття учнями споживчих знань не надається належної уваги. Проте викладений вище матеріал підтверджує необхідність активізації процесу економічного виховання школярів на уроках технологій, у т.ч. при вивченні модуля «Економіка домашнього господарства»).

1.2. Аналіз стану економічної освіти та виховання в сучасній українській школі

Школа відображає стан і тенденції розвитку суспільства і впливає на нього. З іншого боку, зміни в системі суспільних відносин активно впливають на освіту і вимагають від адекватної відповіді на завдання нового історичного етапу. В намічених контурах майбутнього суспільства освіченість й інтелект все більше відносяться до розряду національного багатства, а різнобічність розвитку людини, прагнення до творчості та вміння вирішувати нестандартні завдання перетворюються в найважливіший чинник прогресивного розвитку

країни. У цих умовах оновлення загальноосвітньої школи стає необхідним для досягнення нової якості освіти. У проєкті Державного стандарту профільної середньої освіти зазначається: «Метою профільної середньої освіти є розвиток особистості здобувачів освіти, формування компетентностей, необхідних для їхньої стійкості, самостійності, відповідальності, комунікації та взаємодії з іншими, соціалізації та громадянської активності, підприємливості, свідомого вибору подальшого життєвого шляху, освіти впродовж життя, трудової діяльності та самореалізації, виховання шанобливого ставлення до національних та культурних цінностей українського народу на засадах патріотизму та усвідомлення власної ідентичності, родини, суспільства, довкілля, природи з позицій наукового світогляду та принципів сталого розвитку» [15].

Процес розвитку освітніх систем в сучасному світі характеризується такими чинниками: 1) зростанням загального рівня освіченості населення; 2) підвищенням вимог до рівня культури і професійної кваліфікації всіх громадян; 3) становленням системи неперервної освіти [65, с. 62].

Важливість технологічної й економічної культури молодого покоління сьогодні визнається в усьому світі. Зокрема, на міжнародному рівні нині реалізуються «Цілі розвитку тисячоліття» (підписані у вересні 2000 р.), серед завдань яких є забезпечення загальної технологічної освіти. У зв'язку з цим, до базового навчального плану вітчизняних закладів загальної середньої освіти в 2004 р. була включена нова освітня галузь «Технології». Далі – з'явився варіант навчальної програми для 10 – 11 класів, спрямованої на формування нового покоління економічно грамотних людей. Зазначена програма передбачала поглиблення загальнотрудової підготовки учнів, розширення їх політехнічного світогляду, ознайомлення з загальними питаннями економіки, розвиток творчих здібностей в процесі включення в різні види побутової праці. Один із розділів програми «Технології» передбачав вивчення старшокласниками «Економіка сім'ї та домашнього господарства».

Слід визнати, що перші спроби створення навчальної програми для закладів загальної середньої освіти, яка містить елементи сучасної економічної теорії і практики були зроблені ще в 1993 р. Академіком С. Мочерним була підготовлена комплексна програма «Вступ в економіку. Основи економіки і підприємництва. Основи бізнесу» для учнів 10 – 11 класів. Трішки пізніше з'явилися підготовлені І. Радіоною, О. Аксьоною, М. Вачевським авторські програми «Основи ринкової економіки». Вони за змістом були приблизно однакові і складалася з чотирьох розділів: 1) сутність економічної теорії; 2) підприємство в системі ринкової економіки; 3) підприємницька діяльність; 4) менеджмент і маркетинг. При цьому курс був призначений для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів і покликаний сформувати первинний комплекс знань, умінь і навичок з основних проблем мікро- і макроекономіки, а також міжнародних економічних відносин.

На початку 2000-х рр. в Україні була розроблена концепція професійного самовизначення молоді, запропоновані нові методологічні підходи до досліджень в галузі трудової підготовки школярів. Через десятиліття істотно змінилися зміст і сфера застосування самого поняття «технології». Інтегрована освітня технологічна галузь відрізняється від шкільного предмета «Трудове навчання», адже зорієнтована передовсім на розв'язання завдань формування у школярів проектно-технологічних компетентностей і життєво необхідних економічних знань і вмінь. Відтак економічне навчання в закладі загальної середньої освіти покликане вирішувати два основні завдання:

1) формування загального розуміння економічних законів життя сучасного суспільства, причин, що породжують різні тенденції в розвитку ринкової економіки, а також найважливіших механізмів її регулювання;

2) роз'яснення сутності і змісту основних соціально-економічних ролей ринкової економіки (найманого працівника, підприємця, державного чиновника тощо), причин конфліктів між ними і правових механізмів їх вирішення.

Як зазначає С. Булашенко, сформована сьогодні система економічної освіти в школі передбачає три рівні підготовки учнів:

Перший рівень – обов’язковий для всіх учнів. Він заснований на базових знаннях про особисту й сімейну економіку, пропедевтичну підготовку до майбутньої виробничо-економічної діяльності в умовах різних видів власності та розмаїття форм організації праці; передбачає ознайомлення з основами соціально-економічного захисту в умовах ринкових відносин. Мета економічної освіти та виховання на цьому рівні – формування покоління, здатного до життєвого і професійного самовизначення в умовах ринкових відносин.

Другий рівень – передбачає поглиблену соціально-економічну підготовку школярів за спеціальними програмами в класах з поглибленою вивченням економіки. При цьому проводиться цілеспрямований відбір учнів. Навчання в економічних класах сприяє вступу випускників школи до закладів вищої освіти економічного профілю та на економічні факультети університетів.

Третій рівень – передбачає допрофесійну або початкову професійну підготовку старшокласників в галузі економіки, формування практичних компетентностей підприємницької діяльності, участь в економічно обґрунтованій виробничій та комерційній діяльності [8].

Наші спостереження й аналіз різних Інтернет-джерел показують, що педагогічні колективи шкіл включаються в активний пошук і розроблення нових напрямів економічної освіти учнів. Елективні економічні курси вивчаються старшокласниками здебільшого в межах шкільного компоненту (за вибором), тому економічна підготовка здійснюється або за рахунок оптимізації освітнього процесу, або за рахунок спеціальних організованих факультативних занять. Лише в окремих школах поглиблено вивчаються такі елективні курси, як: «Основи ринкової економіки», «Менеджмент», «Маркетинг», «Основи бухгалтерського обліку», «Основи підприємництва» та ін.

Для економічної підготовки школярів вченими укладені навчальні та методичні посібники. Так, «Книга вчителя економіки» О. Аксьонової, яка рекомендована для вчителів закладів загальної середньої освіти, містить основні економічні поняття, які необхідно знати та вміти пояснити школярам. У книзі розкривається сутність і зміст таких ключових понять, як потреби,

господарство, ринок, податок, ресурси, попит, пропозиція, ціна, реклама, товар, власність, капітал, заробітна плата, сімейний бюджет та ін. Цей методичний посібник призначений для викладачів початкового курсу економіки і являє собою синтез економічної теорії та прикладної економіки. У кожному розділі, крім теоретичної частини, є методичні поради педагогові, ділові ігри, ситуативні вправи, економічні загадки, аналітичний тренінг, домашні завдання, завдання і питання для дискусії тощо [1].

За авторства академіка С. Мочерного видана низка підручників і навчальних посібників з основи економічних знань, в яких, крім економічних теорій і постулатів, зібрані різні завдання, вправи, тести, кросворди з економіки [51; 50; 52]. Ці дидактичні і методичні матеріали можуть допомогти вчителів урізноманітнити освітній процес, а учневі – перевірити набуті знання і вміння.

У підручнику М. Вачевського «Основи економіки» подається інформація про економіку як господарство і науку про господарство. Причому основна увага приділяється людині, який в повсякденному житті постійно стикається з необхідністю робити економічний вибір. Це знайшло відображення в поданні автором економіки як науки про життя та діяльність людини [11].

Аналіз програмно-нормативних документів показав, що в технологічній освітній галузі початкова економічна освіта закладена в зміст навчальних програм [22; 23; 64; 71]. У зв'язку з цим, становить інтерес підручник «Технології навчання» [71], автори якого справедливо вважають, що більшість школярів отримують початкові знання з економіки безпосередньо в сім'ї. У сім'ї вони виховуються, працюють, відпочивають, переймають життєвий досвід від батьків, старших братів і сестер, бабусь і дідусів, вчать виховувати молодших. Хоча підручник адресований учням 10 – 11 класів, він містить практичні рекомендації щодо складання сімейного бюджету та ведення домашнього господарства, раціонального використання вільного часу, організації дозвілля і виконання домашніх обов'язків. У підручнику висвітлені такі розділи, як сім'я в економічній структурі суспільства, бюджет сім'ї, витрати на харчування, витрати на житло, витрати на оплату комунальних

послуг, раціональні речові потреби, обов'язкові платежі, накопичення і заощадження, сімейний менеджмент, правові основи сімейних відносин.

Підручники [5; 72; 73], укладені авторами відповідно до навчальної програми «Технології», відповідають рівню Держаному стандарту, містять модуль «Основи підприємницької діяльності» та призначені для учнів старших класів закладів загальної середньої освіти.

Проведені нами дослідження показали, що 37,5% опитаних вчителів технологій використовують на своїх уроках матеріали економічного характеру з представлених підручників, 16,6% постійно стежать за станом економіки в країні та використовують найновішу інформацію на уроках, 16,7% звертають увагу складанню сімейного бюджету, решта – не приділяють значення економічному вихованню, не зважаючи на вимоги стандарту, зміст підручників та іншу наявну навчальну літературу. 41,7% вважають, що учні отримують в школі необхідні знання, вміння та навички для майбутнього життя в умовах ринкової економіки, а 87,5% вчителів технологій вважають, що школярі повинні отримувати економічні знання передовсім при вивченні елективного курсу за вибором «Основи економіки». Проте, 58,3% вчителів трудового навчання та технологій виявили бажання отримувати додаткові знання в галузі економіки з метою подальшого використання на уроках.

Всі основні економічні поняття, які входять в більшість програм економічної освіти в школі, знайшли своє відображення в цих підручниках. У них розкрито окремі економічні поняття, зокрема такі, як обмеженість ресурсів, проблема вибору, економічні системи, основи функціонування ринку (попит, пропозиція, конкуренція, ціна, гроші), основи діяльності фірм (форми власності, види фірм, витрати і прибуток, цінні папери, кредит, інвестиції), основи економічної політики та діяльності держави (фіскальна і монетарна політика, інфляція й економічне зростання, зайнятість і безробіття), світова економіка (міжнародна торгівля, міжнародна фінансових система і платіжні баланси) тощо. Слід наголосити, що проаналізовані підручники з технологій відрізняються обсягом і глибиною викладеного навчального матеріалу.

Для початкового ознайомлення з економічною теорією найкраще підходить навчально-методичний комплект, який складається з підручника С. Мочерного «Основи економічних знань» [51], методичного посібника Л. Крупської «Економіка (рівень стандарту, академічний рівень), 11 клас» [38] та підручник І. Радіонової «Економіка (рівень стандарту, академічний рівень), 11 клас [67]. Великою перевагою цих підручників є те, що вони дозволяють сформувати цілісне уявлення про економічні категорії як тим учням, чиє знайомство з економікою в школі обмежиться вступом, так і тим, для кого вивчення цього курсу стане першим етапом спеціалізованого фахового вивчення економіки. 45,7% опитаних вчителів економіки використовують даний комплект. Однак в ньому економіка домашнього господарства майже не висвітлена, і лише побічно порушена в темах «Споживачі» та «Податки та бюджет».

Укладач Л. Пужайчереда у підручнику «Економіка. 10-11 класи» запропонувала нетрадиційні уроки, які спочатку знайомлять учнів з основними проблемами макро- та мікроекономіки, а згодом – із підприємництвом [50]. Крім того, підручник містить систему навчальних завдань і тестів, спрямованих на перевірку знань, умінь, навичок, досвіду творчої діяльності учнів із засвоєння змісту курсу «Основи економічних знань». Система завдань згрупована в п'ять блоків: завдання на засвоєння основних економічних термінів та понять; питання для обговорення; тести; економічні завдання; ситуаційні та ділові ігри. Такий підхід дозволяє розкрити всі компоненти змісту економічної освіти, а саме: знання, вміння і навички, досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, один до одного і до самого себе. Завдання на засвоєння основних економічних термінів і понять диференційовані залежно від рівня пізнавальної самостійної діяльності старшокласників. Підручник подає основи економіки як наукову дисципліну, предметом вивчення якої є та чи інша економічна система. Основна увага в підручнику приділено вивченню ринкової економіки.

Отже, основне завдання проаналізованих підручників зводиться до формування і накопичення в учнів знань з економіки, а головне завдання практикуму – розвинути у школярів інтерес до економічної теорії, переконати в існуванні тісного зв'язку теорії та практики, розширити і збагатити розуміння питань, що розглядаються в підручнику. Розглянуту навчально-методичну літературу, спрямовану на забезпечення поглибленого рівня економічної освіти об'єднує висока якість відібраного навчального матеріалу, відповідність широкому колу завдань, що стоять перед шкільним курсом економіки. Однак автори підручників і вчителі не завжди в змозі уявити рівень пізнання учнів, відтак виникає розбіжність між рівнем подання навчального матеріалу і рівнем його сприйняття учнями. В результаті навчальний матеріал часто є незрозумілим для учнів, тому вони втрачають мотивації до вивчення економіки.

Економіці домашнього господарства, в розглянутій навчальній літературі, на нашу думку, уваги приділено недостатньо. За результатами наших досліджень 72,6% вчителів на вивчення економіки сім'ї виділяють лише 1 або 2 уроки, а 27,4% респондентів взагалі не подають навчальної інформації щодо економіки домашнього господарства, вважаючи її недостатньо складною та пропонуючи для самостійного опрацювання вдома, з батьками.

Можна зробити висновок, що з переходом системи господарювання на ринкові відносини авторами зроблена спроба створення навчальних програм, підручників, посібників й іншої навчальної та методичної літератури для закладів загальної середньої освіти. Проаналізована література здебільшого зорієнтована на засвоєння старшокласниками знань й умінь з основ ринкової економіки. Водночас, з нашого погляду, навчальних підручників і посібників, зміст яких спрямований на забезпечення базисного рівня економічної освіти (вивчення економіки домашнього господарства) нами не виявлено. Можна зробити висновок про те, що вивченню економіки домашнього господарства та споживчих знань не надається належної уваги як на уроках економіки, так і на заняттях з технологій, про що свідчить проведений аналіз навчальної літератури з теми нашого дослідження.

1.3. Особливості економічного виховання школярів в межах технологічної освітньої галузі

Останнім часом значно зріс інтерес дослідників до визначення цілей і змісту економічної підготовки школярів, вибору ефективних форм і методів економічної освіти (Є. Болотіна, Н. Бібік, С. Булавенко, Н. Дзюбенко, В. Загривний, О. Земка, Л. Кашуба, І. Климчук, В. Кулішов та ін.). Проте, не дивлячись на серйозний глибокий рівень теоретичної опрацювання проблеми, залишається до кінця не вирішеним питання щодо відбору змісту економічної освіти школярів в межах технологічної освітньої галузі у профільних класах закладу загальної середньої освіти.

Нові вимоги до освіти в школі, об'єктивні зміни в економіці, науково-технічний прогрес потребують конкретизації теоретичних основ, методик і засобів вдосконалення освітнього процесу, оскільки він є складною, багатогранною і розгалуженою системою.

Відомо, що до основних складових системи освітнього процесу належать: 1) зміст навчання; 2) методи навчання; 3) форми і засоби навчання; 4) навчальна діяльність школярів; 5) навчальна діяльність вчителів. Усі вище перераховані компоненти освітнього процесу взаємопов'язані й утворюють цілісність системи навчання. З іншого боку, освітній процес, як система, має автономність і передбачає незалежність компонентів, які зберігають умови творчого пошуку шляхом вдосконалення вивчення того чи іншого компонента. Визначення змісту навчання має базуватися на єдності завдань навчання та виховання, виявлення шляхів підготовки різнобічно розвинених, діалектично мислячих особистостей, які творчо і раціонально використовують набуті знання на практиці [8, с. 13]. Процес визначення обсягу і змісту навчального матеріалу, на наш погляд, повинен спиратися на досягнення науки і техніки, а головне – постійно доповнюватися новим змістом.

Зміст шкільного навчального предмета є відображенням повноти знань відповідної наукової галузі. Відтак зміст предмету (курсу) з економіки, що

вивчається старшокласниками, має відображати сучасний рівень розвитку економічної теорії та практики, їх специфіку на конкретному етапі розвитку суспільства. Процедура відбору змісту має спиратися на дидактичні принципи відбору та побудови освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти. Зупинимося на окремих загальних принципах відбору змісту, які, на наш погляд, враховують соціальне замовлення суспільства, а також реальні можливості, умови та закономірності організації освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти.

Концептуальною основою для відбору та систематизації навчального матеріалу є положення Нової української школи [36] та Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України за №1392 від 23.11.2011 р. «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» [15]. Одним із основних завдань підготовки учнів автори концепції та стандарту вважають формування первинних економічних, технічних, технологічних, екологічних, правових й інших знань, які перевіряються у практичній діяльності.

Для кожного віку характерна певна специфіка процесу формування та розвитку особистості. Старший підлітковий вік має дуже серйозні якісно-своєрідні процеси розвитку, що характеризують останній завершальний етап формування особистості. Психологічний зміст юнацтва пов'язаний з розвитком самосвідомості, вирішенням завдань професійного самовизначення та вступу у доросле життя. Формуються пізнавальні та професійні інтереси, виокремлюється потреба у праці, здатність будувати життєві плани, проявляється громадська активність. Юнацтво – це напружений період формування моральної свідомості, вироблення ціннісних орієнтацій та ідеалів, становлення стійкого світогляду, виховання громадянських якостей особистості [45, с. 7].

Специфічні характеристики юнацького віку визначаються такими особливостями:

- моральні установки, закладені раніше, стають принципами поведінки;
- загальні світоглядні пошуки конкретизуються в життєвих планах;

- значне зростання соціальної активності, вибір професії;
- оволодіння складними інтелектуальними операціями, основами понятійного апарату, узагальненість сприйняття, розвиток уваги та уважності, словесно-логічна пам'ять, творче мислення;
- логічна обробка навчального матеріалу, його запам'ятовування і збереження;
- мислення набуває більш активного, творчого характеру;
- інтенсивний розвиток усного та писемного мовлення [59].

Саме виходячи з цієї специфіки юнацького віку, необхідно, на наш погляд, конструювати зміст навчальних курсів з економічної освіти, з тим, щоб він був доступним учням старших класів закладу загальної середньої освіти.

Далі, для конструювання навчальних курсів з економічної освіти, необхідно розглянути критерії відбору нового змісту навчальних програм.

Дослідники О. Земка [25] та Л. Кашуба [27] пропонують такі критерії відбору змісту навчальних предметів (курсів) економічного спрямування:

1. Критерій цілісного відображення в змісті загальної середньої освіти основних компонентів соціального досвіду, перспектив його вдосконалення, завдань різнобічного розвитку особистості (слід погодитися з тим, що відповідність навчальних курсів першому критерію характеризує їх повноту та цілісність).
2. Критерій виділення головного й істотного в змісті економічної освіти.
3. Критерій відповідності віковим особливостям учнів.
4. Критерій відповідності виділеному навчальним планом часу на вивчення даного предмета.
5. Критерій врахування передового вітчизняного і міжнародного досвіду формування змісту економічної освіти.
6. Критерій відповідності змісту наявній навчально-матеріальній базі закладу освіти.

Враховуючи вищевказані критерії і вирішуючи завдання відбору змісту для планованого освітнього процесу, нами розглянуті функції економічної освіти в межах технологічної освітньої галузі.

Погоджуємося з думкою авторів Концепції Нової української школи [36], що *освітня функція* передбачає ознайомлення учнів з основними економічними поняттями, які використовуються в технологічній освітній галузі.

Виховна функція полягає в розвитку особистісних якостей, зокрема таких, як відповідальність, діловитість, підприємливість, здатність йти на обдуманий ризик, а також набуттю вмінь виявляти економічні потреби людей та способи їх задоволення, прогнозувати розвиток ситуацій, планувати діяльність, оцінювати її результати тощо.

Розвивальна функція передбачає використання економічних знань й умінь для розв'язання конкретних технологічних і підприємницьких завдань, розвиток навичок вибору одного правильного рішення з безлічі альтернативних й усвідомлення всіх короткострокових і довгострокових наслідків цього вибору.

Далі, аналізуючи можливості відбору змісту для нашого навчання, ми прийшли до висновку про те, що відбір можливого економічного змісту вимагає орієнтації на принципи, які забезпечать якісну економічну підготовку в межах технологічної освітньої галузі. Аналіз науково-методичної літератури [1; 8; 16; 39; 43; 47] дозволив виокремити такі основні принципи дидактичного відбору та структурування змісту навчального матеріалу з основ економіки домашнього господарства:

1. *Принцип свідомості й активності у засвоєнні знань*. Реалізація цього принципу розкриває внутрішню логіку зв'язку предметних галузей «Технології» та «Економіка»; спирається на розумову діяльність школярів з виявлення аналогій, проведення аналізу та синтезу, зіставленні, індукції, дедукції тощо. Цього можна домогтися розробленням спеціальних елективних курсів економічного спрямування.

2. *Принцип доступності навчання.* Відповідність досліджуваного економічного матеріалу віковим можливостям школярів. Згідно з педагогічною теорією А. Макаренка зміст має ґрунтуватися на граничному для кожного учня рівні можливостей.

3. *Принцип системності і наступності навчання.* Реалізація цього принципу передбачає розкриття внутрішньої логіки економічної підготовки в межах технологічної освітньої галузі; розуміння ролі економіки в загальній ідеології технологічної освіти (економія сировини, джерел енергії, праці, часу; економічне проєктування, раціональна організація праці та виробництва товарів і послуг; собівартість продукції, її реалізація; аналіз процесу виробництва та пошук резерву його оптимізації тощо).

5. *Принцип відповідності змісту освіти вимогам розвитку суспільства.* «Економізація» українського суспільства вимагає від молодого покоління знань основ економіки, підприємництва, фінансової грамотності та ін.

6. *Принцип єдиної змістовної і процесуальної сторони навчання.* Введення економічної складової в технологічну освітню галузь сприяє доцільному перетворенню та використанню сировини, природних і конструктивних матеріалів, енергії, інформації в інтересах людини та суспільства.

7. *Принцип гуманітаризації.* Він забезпечує пріоритет загальнолюдських цінностей, а також вільний розвиток особистості учня.

Розуміючи важливість правильного відбору і конструювання змісту економічного спрямування, який школярі можуть освоїти в процесі технологічної підготовки, ми розглянули можливі дидактичні критерії цього відбору змісту. В основу відбору критеріїв покладені два підходи: перший – обґрунтованість понять, категорій, економічних законів, теорій тощо, необхідних завтрашньому випускнику школи для того, щоб інтегруватися в існуючі соціально-економічні реалії, другий – структурна єдність економічних термінів і понять зі змістом навчального матеріалу у курсі «Технології».

Виходячи з цих підходів, окремими дидактичними критеріями відбору змісту економічної підготовки в технологічній освітній галузі» ми обрали такі:

1) критерій доступності; 2) критерій зацікавленості; 3) критерій значущості й усвідомленості.

Аналіз наукових праць, що пропонують різні підходи до вивчення економічного змісту в школі (О. Аксьонова, Н. Бібік, С. Булаченко, М. Вачевський, О. Земка, В. Кулішов, В. Мадзігон, Т. Назаренко, Н. Овсяк, О. Падалка, О. Пометун, І. Радіонова, О. Савченко, О. Шпак та ін.) дозволяє нам зробити висновок про те, що для випускника закладу загальної середньої освіти необхідно передовсім володіти системою знань в галузі економіки домашнього господарства, знати основи загальної економіки, і найголовніше – вміти застосовувати на практиці набуті знання. Для реалізації на практиці набутих знань з економіки абсолютно необхідним видається вивчення, крім економіки домашнього господарства, ще й основ підприємництва.

Як наголошує І. Прокопенко, зазначені вище міркування привели до необхідності впровадження в практику освітньої діяльності трьох економічних модулів, які дозволили б домогтися до завершення навчання в закладі загальної середньої освіти основної мети економічної освіти – забезпечити органічне включення випускника в систему існуючих в суспільстві економічних відносин. Відповідно до зазначених вище принципів відбору змісту навчальної діяльності, яка забезпечить економічну підготовку старшокласників, І. Прокопенком був розроблений зміст трьох взаємопов'язаних модулів, які забезпечують наступність засвоєних учнями економічних знань, постійне розширення економічного світогляду й освоєння практичної діяльності в економічних сферах [65]:

Перший модуль – «Елементи домашньої економіки» – розрахований на вивчення у 10-му класі та передбачає обсяг навчального матеріалу в обсязі 8-ми годин. Модуль дозволяє ознайомити учнів з економічним життям сім'ї, правилами ведення домашнього господарства, сімейним бюджетом, джерелами доходу, раціональним витрачанням коштів, навчити здійснювати нескладні економічні розрахунки (витрати на послуги, продукти харчування, одяг та ін.), підготувати до життя в умовах обмеженості ресурсів і зростання потреб,

сформувати якості дбайливого господаря та споживача; сформувати початкові уміння участі у підприємницькій діяльності, виховати дбайливе ставлення до ресурсів, працьовитість тощо.

Другий модуль – «Основи підприємництва», розрахований на вивчення в 10-му класі в обсязі 10 год. та в 11-му класі в обсязі 18 год. Модуль дозволяє виховати в учнів повагу до власності, відповідальність, економність, сформувати економічне мислення, культуру споживання, підготувати учнів до виконання як ролі споживача, так і виробника; поглибити знання про підприємництво як сфери людської діяльності і початкові вміння застосування цих знань у повсякденній діяльності, розкрити цілі, завдання, функції, сутність підприємництва та його роль в економічному житті суспільства, озброїти знаннями про підприємництво, сформувати початкові вміння участі у підприємницькій діяльності, освоїти деякі методики і прийоми вибору своєї справи, прийняття рішень, вміння аналізувати й оцінювати економічну ситуацію. Поєднання знань і умінь з основ підприємництва, а також з обробки різних матеріалів і надання послуг сприятиме формуванню справжніх підприємців. Тому одна з важливих завдань другого модуля – навчити школярів чесно виробляти та реалізовувати товари і послуги; здійснювати сміливі та важливі, соціально значущі проєкти; сформувати готовність добровільно брати на себе відповідальність, йти на ризик, пов'язаний з реалізацією нових ідей; придумувати нові або покращувати існуючі товари та послуги.

Третій модуль – «Основи економічних теорій» – розрахований на вивчення в 11-му класі обсягом 24 год. Цей модуль сприяє розширенню і поглибленню попередньо отриманих знань з економічної теорії. Він дозволяє розвинути економічне мислення учнів, культуру споживання, підготувати їх до виконання ролі споживача, виробника, громадянина, навчити здійснювати нескладні економічні розрахунки, освоїти методи та прийоми прийняття економічних рішень, вміння аналізувати й оцінювати економічну ситуацію.

Пропоновані І. Прокопенком навчальні модулі можливі для реалізації лише в межах окремого шкільного курсу за вибором, що дозволяє учням

успішно освоїти основний зміст економічних знань, а також набути практичних вмінь і навичок як в економічній, так і соціальній сферах. Однак в зв'язку з дефіцитом навчального часу, що відводиться на вивчення шкільного предмету «Технології» в 10 – 11 класах, виникла необхідність розроблення окремого навчального модуля «Економіка домашнього господарства», який реалізується в межах технологічної освітньої галузі.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МОДУЛЯ «ЕКОНОМІКА ДОМАШНЬОГО ГОСПОДАРСТВА» НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ В СТАРШИХ КЛАСАХ

2.1. Дидактичний відбір змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» для 10 – 11 класів

Підвищення виховного потенціалу освітнього процесу і забезпечення умов ефективної реалізації виховання школярів у закладах загальної середньої освіти є одним із головних завдань сучасного етапу реформування системи освіти згідно з концепцією Нової української школи. Модернізація системи загальної середньої освіти націлена на формування нового навчально-виховного простору, яке дозволить забезпечити духовно-моральне становлення молодого покоління, його підготовку до життєвого самовизначення, самостійного вибору на користь свободи, добра, справедливості, сім'ї, здоров'я й інших загальнолюдських цінностей [36].

Сучасні тенденції в державній освітній політиці все більше переорієнтуються на виховання школярів. Їх реалізація неможлива без відповідної науково-теоретичної та методичної розробки змісту виховання, форм, методів і засобів організації виховного процесу, забезпечення необхідних умов для ефективного впливу на формування у школярів готовності до професійного самовизначення. На початку 90-х рр. XX ст., у складні для вітчизняної освіти часи виховним функціям школи відводилася другорядна роль. Основним завданням навчання в загальноосвітній школі було засвоєння учнями певної інформації, фактів тощо. Якщо основною мета вчителя є передача учням певних знань і вмінь, то таку діяльність слід назвати навчанням (едукацією), якщо ж метою є виховання, то його результатом має стати формування позитивних рис, якостей, властивостей особистості. У освітньому процесі ці

компоненти повинні бути взаємопов'язані, адже не можна відокремити навчання від виховання, їх потрібно розглядати як єдину педагогічну систему.

У нормативних документах, зокрема у проєкті Державного стандарту профільної середньої освіти, увага зосереджена на вдосконаленні структури та змісту загальної середньої освіти, запропонована система заходів, спрямованих на підвищення виховного потенціалу освітнього процесу. Зазначені заходи розроблені на основі таких постулатів:

1) сучасний заклад загальної середньої освіти залишається провідною інституцією виховання молодого покоління в українському суспільстві, а виховна функція є однією з головних соціальних функцій школи поряд з навчанням і розвитком;

2) виховання є двостороннім процесом взаємодії педагога та вихованця, спрямованим на духовно-моральне становлення особистості, розвиток її ціннісного світобачення, спрямованість на професію через самовизначення;

3) виховний процес є однією з ключових ланок цілісного педагогічного процесу поряд із освітнім процесом;

4) зміст сучасних освітніх програм має значний виховний потенціал, реалізація якого залежить від спеціальної, продуманої організації освітньо-виховного середовища, змісту і форм взаємодій дітей та дорослих як в межах навчального процесу, так і в позаурочний час;

5) визначальне значення в розробленні сучасного змісту, цілей, методів, технологій, форм виховання має гуманістична ідеологія, яка зумовлює загальну спрямованість виховної діяльності на гармонійний розвиток особистості – досягнення нею гармонії, як у внутрішньому духовному світі, так і з соціумом, а також розвиток здатності застосувати загальний принцип творчої діяльності у навчанні та праці [15].

На сьогоднішній день основна проблема шкільного економічного виховання полягає в тому, що вивчення економіки не включено до базового навчального плану як обов'язковий освітній компонент. Згідно з коментарями до нормативних документів, економічні дисципліни можуть бути віднесені до

технологічної освітньої галузі. У той же час адміністрації окремих управлінь і відділів освіти на різних рівнях, а також дирекція шкіл, не розуміючи важливість економічного виховання, використовують надане їм право за рахунок годин регіонального та шкільного компоненту навчального плану викладати економіку. При цьому економічні знання викладаються далеко не у всіх класах і в різному обсязі. Вивчення економіки в закладах загальної середньої освіти стикається з такими труднощами, як відсутність державного стандарту профільної школи, і єдиної концепції, типових навчальних програм і підручників, інших нормативних документів, а також браком вчителів економічних дисциплін.

У дослідженні ми не ставили перед собою завдання спростування або підтримати думку про виділення в базисному навчальному плані окремої економічної освітньої галузі, проте орієнтуємося на фактичний стан справ і вважаємо такий підхід найбільш доцільним і конструктивним. У ситуації, що склалася, як зазначалося вище, та сторона економічних знань, яка торкається сімейної економіки та домашнього господарства, найбільш органічно вписується в межі технологічної освітньої галузі у вигляді навчального модуля «Економіка домашнього господарства».

Згідно з Державним стандартом, технологічна освітня галузь інтегрує шкільні предмети «Трудове навчання» (5 – 11 класи) і «Креслення» (8 – 9 класи за вибором школи). Цю галузь також може містити різні інтегративні предмети на кшталт дизайну, спецкурси з поглибленого вивчення окремих технологій виробництва, професійну орієнтацію тощо. Обов'язковий мінімальний вміст технологічної освітньої галузі є важливим компонентом загальної середньої освіти, який забезпечує формування загальної культури, набуття учнями знань і вмінь в прикладній творчій діяльності, часткову соціально-трудова адаптацію учнів. Крім того, вивчення предметів технологічної освітньої галузі сприяє формуванню технологічної культури, технічного мислення, «підготовці молодого покоління до самостійного життя, трудової діяльності в суспільстві з ринковою економікою» [19, с. 52].

Принципова відмінність нового предмету «Технології» від традиційного трудового навчання полягає в новому визначенні мети технологічної підготовки школярів. Перед учнями не ставиться завдання засвоїти наперед заданий набір технологій зі сфери технічної, обслуговуючої або сільськогосподарської праці. Вони повинні на прикладі цих або інших доступних для вивчення в межах загальної освіти технологій опанувати вміннями економічно і функціонально обґрунтовувати процес і результати трудової діяльності, проєктувати предмет і технологію діяльності з урахуванням доступних матеріалів і засобів праці.

Визначення цілей і завдань технологічної освітньої галузі здійснюється відповідно до проявів і властивостей сучасного інформаційно-технологічного середовища. Це середовище містить значний спектр і сукупність застосовуваних у суспільстві технологій, технологічних засобів і відповідних їм інфраструктур. Саме тут, як ні в жодному іншому шкільному предметі, учні можуть навчитися розбиратися в конструкціях і принципах дії засобів праці, сформувати практичні вміння та навички пізнавальної, художньо-трудової, творчої та перетворювальної діяльності, засвоїти прикладні комплекси економічних знань, освоїти основи проєктно-технологічної діяльності та підприємництва [19].

Як вже зазначалося вище, «Економіка домашнього господарства» нами розглядається як один з модулів технологічної освітньої галузі. При цьому обов'язковим мінімумом змісту основної загальної освіти у міських і сільських школах визначено ознайомлення з цілями і завданнями домашньої економіки, доходами та витратами сім'ї, сімейним бюджетом й економією коштів, розподілом коштів, витратами на електроенергію і комунальні послуги, витратами на харчування, бюджетом школяра тощо. Учні повинні вміти аналізувати сімейний бюджет, визначати прожитковий мінімум сім'ї, критично аналізувати рекламу споживчих товарів, здійснювати самоаналіз власної економічної діяльності.

Водночас «Економіка домашнього господарства» може розглядатися як один із модулів предмету «Основи економіки» для старших класів. Проте, як зазначалося вище, більшість педагогів-дослідників вважає, що ці питання не складні для розуміння, тому в межах предмету «Основи економіки» на вивчення теми, пов'язаних із сімейною економікою відводиться максимум від 4 до 8 годин, що не дозволяє школярам усвідомити важливість й необхідність більш детального вивчення зазначених навчальних питань. При цьому домашнє господарство розглядається лише як побічна складова державної економіки, на відміну від технологічної освітньої галузі, де домашнє господарство розглядається як самостійний об'єкт вивчення.

При дидактичному відборі змісту освіти важливу роль відіграють принципи його формування, які своєю чергою визначають зміст шкільної освіти, форми її організації та методи реалізації. Основними принципами формування змісту освіти, на думку таких дослідників, як Ю. Карась [26], Л. Кашуба [28], Л. Кицкай [30], А. Нісімчук [58], Ю. Овсюк [59], А. Цина [74], є такі:

1. *Принцип відповідності змісту освіти потребам суспільства у всіх його елементах і на всіх рівнях його конструювання.* Це означає, що місце і функції кожного навчального предмета, його склад визначається передовсім соціальним замовленням суспільства.

2. *Принцип єдності змістовної і процесуальної сторін навчання.* Суть цього принципу полягає в тому, що зміст освіти не може реально існувати поза процесом навчання. Це означає, що, проєктуючи зміст навчального предмета, необхідно враховувати наявні методи, закономірності, принципи та можливості навчання в цілому, а також позначати в програмах і підручниках не лише предметний зміст (поняття, закони, способи діяльності тощо), а й способи передачі знань, проєктований рівень засвоєння змісту, а також пов'язані з цим дидактичні дії.

3. *Принцип структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування, зокрема при русі від загальних до більш часткових, і в підсумку –*

до конкретних форм його реалізації в освітньому процесі. Сенс цього принципу полягає в забезпеченні єдності підходу до конструювання змісту освіти з боку представників кожного навчального предмета. Зміст освіти не повинен конструюватися як проста сума створюваних один від одного навчальних предметів або навчальних програм. Окремі предмети вже на початковому етапі їх формування повинні бути зорієнтовані на соціально-детерміноване загальне уявлення про склад і структуру змісту освіти та спрямовані на його реалізацію [74].

Дослідниця С. Булавенко виокремила такі рівні формування змісту економічної освіти в школі:

1. *Рівень загального теоретичного уявлення.* На цьому рівні зміст фіксується у вигляді узагальненого системного уявлення про склад (елементи), структуру (зв'язках між елементами) і суспільних функціях переданого молодому поколінню соціального досвіду в його педагогічної інтерпретації.

2. *Рівень навчального предмета.* Тут розгорнуто уявлення про певні частини змісту, які несуть специфічні функції в загальну освіту. Специфікою цих функцій визначаються особливості для кожного предмета, що не співвідносні із загальним теоретичним поданням, склад і структура змісту.

3. *Рівень навчального матеріалу.* На цьому рівні дані конкретні елементи складу змісту освіти, що підлягають засвоєнню учнями й зафіксовані в підручниках, навчальних посібниках, збірниках задач тощо [8, с. 70].

Зазначені три рівня належать до змісту освіти як проєкту. В силу об'єктивних закономірностей, зумовлених впливом процесу навчання на будь-який проєкт змісту освіти, з'являється новий, четвертий рівень розгляду змісту освіти – це рівень процесу навчання, або реалізації змісту освіти безпосередньо в педагогічній діяльності при розв'язанні конкретного завдання.

Проєктування можна визначити як вид діяльності (або сукупність діяльностей), спрямований на подолання суперечностей у взаємозв'язку педагогічної науки та практики з урахуванням таких процесів, як визначення цілей, прогнозування, конструювання тощо. Проєктування на вході

зумовлюється процесом визначення цілей, а на виході – відстежується і коригується процесом моніторингу. Тобто проєктування представляє собою ланцюг практико орієнтованих дій зі створення концепції – програми – технології (освітнього процесу). Аналіз наукових праць показав, що дослідники і розробники змісту освіти здебільшого послуговуються такими етапами проєктування, як: орієнтаційний, аналітичний, моделювання, конструювання, практичний, оцінювальний. Орієнтаційний та аналітичний етапи належать до передпроектної стадії, моделювання та конструювання – до стадій проєктування та допроектування, практичний і оцінювальний – до стадії післяпроектування.

В основу змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» нами була покладена загальнодидактична система критеріїв відбору змісту навчального матеріалу:

1. Критерій цілісного відображення в змісті шкільної освіти завдань формування творчої особистості.
2. Критерій високої наукової і практичної значущості матеріалу.
3. Критерій відповідності складності змісту матеріалу віковим можливостям школярів.
4. Критерій відповідності обсягу змісту відведеному часові на вивчення предмета.
5. Критерій міжнародного досвіду побудови змісту освіти.
6. Критерій відповідності змісту наявній навчально-методичній і матеріально-технічній базі [74].

До складу змісту навчального предмета прийнято включати поняття, закони, теорії, наукові факти, дані з історії науки, методи наукового мислення і дослідження, вміння та навички навчально-практичного і прикладного характеру. Одним із завдань нашого дослідження був відбір змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства», який пропонується для вивчення в межах технологічної освітньої галузі, зокрема на уроках «Технологій» у старших класах закладу загальної середньої освіти. При цьому

нами використовувалися вище викладені критерії, принципи і чинники відбору змісту освіти.

Із метою реалізації зазначеного завдання нами були проаналізовані діючі програми з економіки [22; 23; 18; 28; 54] і технологій [71], що містять елементи економіки. У зв'язку з тим, що проаналізовані програми не були позбавлені певних проблем, то ми визнали за необхідне використовувати вже існуючі матеріали для розроблення змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства». Водночас ми внесли зміни і доповнення в зв'язку з власним баченням проблеми економічної підготовки учнів і з урахуванням нових соціально-економічних реалій, що складаються в Україні.

В основі побудови структури та відбору змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» лежить блочно-модульний принцип. Весь зміст складається з логічно закінчених елементів-блоків, скомпонованих, в свою чергу, з модулів. Відбір змісту зазначеного навчального модуля нами проведено таким чином, щоб навчальна програма забезпечувала реалізацію таких основних цілей:

- 1) сприяла кращій соціалізації дітей в суспільстві;
- 2) містила не лише технологічну, а й економічну складову загально-освітньої підготовки;
- 3) розглядала економічні відносини сім'ї з іншими суб'єктами економіки.
- 4) звертала основну увагу на сім'ю і особистість (відносини всередині сім'ї та поза нею, матеріальний добробут і благополуччя родини загалом).

Мета навчального модуля «Економіка домашнього господарства» – формування загальних уявлень старшокласників про основи розвитку економіки сім'ї та виробництва, а також підготовка їх до виконання майбутніх соціальних ролей – споживача, виробника, громадянина.

Основні завдання:

Навчальні: 1) дати основи економічної та фінансової грамотності; 2) навчити школярів виконувати нескладні економічні розрахунки, працювати із

сімейною документацією; 3) сформувати в учнів знання та вміння грамотного та раціонального ведення домашнього господарства.

Виховні: 1) закласти соціально-економічні засади під час підготовки до майбутнього сімейного життя; 2) виховувати ощадливість, акуратність, відповідальність; розвивати вміння раціонально використовувати наявні ресурси; 3) формувати розуміння учнями ролі праці життєдіяльності сім'ї; надати допомогу в усвідомленні ними своїх інтересів, здібностей, суспільних цінностей; сприяти їхньому професійному самовизначенню.

Розвивальні: 1) розвивати в учнів мотивації приймати усвідомлені рішення під час планування бюджету домашнього господарства та своїх витрат; 2) розвивати комунікативні вміння та навички, що забезпечують спільну діяльність у групі, співробітництво, спілкування; 3) розвивати вміння адекватно оцінювати свої досягнення та досягнення інших; 4) сприяти освоєнню школярами найпростіших прийомів усвідомленого та доцільного споживчого вибору, у тому числі і на основі знання економіки регіону (району, області).

Зміст програми орієнтований на: 1) задоволення індивідуальних потреб в отриманні соціального життєвого досвіду; 2) формування та розвиток творчих здібностей; 3) виявлення, розвиток та підтримку талановитих учнів; 4) створення та забезпечення необхідних умов для особистісного розвитку; 5) соціалізацію й адаптацію учнів до життя в суспільстві; 6) формування економічної та фінансової культури.

Очікувані результати освоєння програми

Вимоги до рівня підготовки випускників закладу загальної середньої освіти спрямовані на оволодіння ними знаннями і вміннями, затребуваними в повсякденному житті, значущими для соціальної адаптації особистості, її залучення до національних культурних цінностей.

1. Метапредметні результати. За підсумками навчання за старшокласник вмітиме:

– формулювати цілі;

- спільно з іншими учнями або за допомогою педагога аналізувати умови досягнення мети на основі врахування виділених педагогом орієнтирів дії в новому навчальному матеріалі;
- самостійно контролювати свій час та керувати ним;
- формулювати власну думку та позицію щодо соціально-економічного устрою суспільства;
- ставити питання, необхідні для організації власної діяльності та співробітництва з партнером;
- здійснювати взаємний контроль та надавати у співпраці необхідну взаємодопомогу;
- адекватно використовувати мовні засоби на вирішення різних комунікативних завдань;
- організовувати та планувати навчальну співпрацю з педагогом й однолітками, визначати цілі та функції, способи взаємодії учасників;
- спільно планувати загальні методи роботи;
- працювати в групі – встановлювати робочі відносини, ефективно співпрацювати та сприяти продуктивній кооперації;
- інтегруватися в групу однолітків та будувати продуктивну взаємодію з однолітками та дорослими;
- здійснювати розширений пошук інформації з використанням ресурсів бібліотек та Інтернету;
- давати визначення поняттям;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- здійснювати порівняння, серіацію та класифікацію, обираючи підстави та критерії для зазначених логічних операцій;
- будувати логічне міркування, що включає встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
- пояснювати явища, процеси, зв'язки та відносини, що виявляються в ході дослідження.

- встановлювати та порівнювати різні погляди, перш ніж приймати рішення та робити вибір;
- будувати монологічне контекстне висловлювання на економічну тему;
- створювати та перетворювати моделі та схеми для вирішення завдань;
- здійснювати вибір найбільш ефективних способів вирішення завдань в залежності від конкретних умов.

2. Особистісні результати. За підсумками навчання у старшокласників будуть сформовані:

- образ соціально-економічного устрою України;
- громадянський патріотизм, почуття гордості за свою країну, регіон, місто, селище тощо;
- вміння вести діалог на основі рівноправних відносин та взаємної поваги та прийняття;
- вміння конструктивно вирішувати конфліктні ситуації;
- основи соціально-критичного мислення, орієнтація в особливостях соціальних відносин та взаємодій, встановлення взаємозв'язку між суспільними, політичними й економічними подіями;
- потреба у самовираженні та самореалізації, соціальному визнанні;
- потреба в участі у громадському житті найближчого соціального оточення, суспільно корисній діяльності;
- готовність до вибору професійної освіти (діяльності).

Отже, навчальний модуль «Економіка домашнього господарства» для 10 – 11 класів містить такі основні розділи і теми:

10 клас

Розділ 1. ОСНОВИ ЕКОНОМІКИ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Тема 1. Економіка – наука життя.

Теорія. Про завдання модуля та план на навчальний рік. Правила техніки безпеки. Предмет, структура, методологія та функції економічної науки. Основні поняття економіки: попит, пропозиція, обмін, гроші, споживач, виробник, економічний цикл, виробництво, розподіл, обмін та споживання.

Практика. Гра – знайомство з учнями. Інструктаж про правила поведінки на заняттях та техніці безпеки. Планування роботи на навчальний рік (робота у групах).

Вхідна діагностика. Анкетування «Що знаю про економіку». Діагностична вправа «Економіка та економія».

Тема 2. Еволюція економічного розвитку.

Теорія. Натуральне господарство та його еволюція. Бартер. Товарне виробництво. Гроші, історія їхньої появи. Бартер, товар, гроші.

Практика. Гра «Бартер». Практична робота «Порівняльна характеристика натурального господарства та товарного виробництва». Практикум «Де ти зустрічаєшся з економікою».

Тема 3. Типи економічних систем. Ринкова система господарювання.

Теорія. Типи економічних систем: принципи. Командна економіка. Ринкова економіка. Власність. Ринок. Конкуренція.

Практика. Практична робота «Кон'юнктура ринку міста ...».

Тема 4. Основна економічна проблема та шляхи її вирішення.

Теорія. Економічна проблема ефективності використання обмежених ресурсів. Основні питання економіки: Що? Як? Для кого? Потреби, ресурси, ефективність. практика. Вирішення ситуаційних завдань. Ділова гра "Обмежений ресурс". Підсумкова діагностика "Тестування". Підведення підсумків модуля. Тестування «Основна проблема та шляхи її вирішення».

Розділ 2. Я – СПОЖИВАЧ

Тема 1. Потреби та як ними управляти.

Теорія. Що таке потреби? Чинники, що впливають формування потреб. Які чинники впливають з їхньої формування. Класифікація потреб по А. Маслоу. Основні поняття: потреби, споживач. Правила техніки безпеки.

Практика. Гра «Сім бажань мого друга».

Вхідна діагностика. Анкетування «Чи дбайливий ти господар?». Діагностична вправа «Розв'язання ситуаційних задач».

Тема 2. Економічні ресурси та фактори виробництва.

Теорія. Економічні ресурси. Чинники виробництва. Доходи та фактори виробництва. Ефективне використання ресурсів. У чому полягає необхідність вибору? Проблема вибору. Основні поняття: вибір, ресурси, чинники, прибутки.

Практика. Гра «Безлюдний острів».

Тема 3. Я – споживач. Раціональна покупка.

Теорія. Розумні потреби особистості: сутність, критерій, шляхи формування.

Практика. Практична робота «Раціональна покупка». Міні-проект «Моя раціональна покупка». Підбиття підсумків модуля. Презентація проектних робіт «Моя раціональна покупка».

Розділ 3. ГРОШІ ЛЮБЛЯТЬ РАХУНОК

Тема 1. Історія виникнення грошей. Гроші в Україні. Види грошей.

Теорія. Гроші: історія їх появи, види, властивості. Правила техніки безпеки.

Практика. Самостійна практична робота творчого характеру про гроші.

Вхідна діагностика. Анкетування «Що я знаю про гроші». Дискусія «Гроші: що це таке?».

Тема 2. Властивості грошей. Функції грошей. Кількість грошей, необхідне економіки країни.

Теорія. Гроші, їх властивості та функції. Закон кількості грошей, необхідної для обігу. Грошова політика: політика «дорогих» та «дешевих» грошей. Основні поняття: гроші, ліквідність, міра вартості, засіб платежу.

Практика. Ділова гра «Заробити життя».

Тема 3. Ризики у світі грошей.

Теорія. Грошові ризики, як їх уникнути. Основні поняття: гроші, ризики, фінансові піраміди, банкрутство.

Практика. Практична робота «Які бувають фінансові ризики?». Пізнавальна бесіда «Що таке фінансові піраміди?». Участь у Фестивалі

інтелектуальної творчості «Ми у банку». Підбиття підсумків. Гра-квест «Гроші люблять рахунок».

Розділ 4. ПРАЦЯ – ОСНОВА ЖИТТЯ

Тема 1. Праця. Поділ праці та спеціалізація.

Теорія. Праця як фактор виробництва. Праця як творча діяльність людини. Поділ праці та спеціалізація. Продуктивність праці. Правила техніки безпеки.

Практика. Практична робота «Будуємо дім». Розрахунок продуктивності праці, фактори зростання продуктивності праці. Вправа «Що таке професія».

Вхідна діагностика. Анкетування «Праця у житті людини», «Професійний інтерес».

Тема 2. Професія. Кваліфікація. Заробітна плата.

Теорія. Світ професій. Кваліфікація. Сутність зарплати. Форми та системи оплати праці. Ринок праці Самарської області.

Практика. Гра «Вибирай роботу на свій смак».

Тема 3. Мій вибір «Хочу – Можу – Треба».

Теорія. Хочу - Можу - Треба.

Практика. Міні-проект «Мій вибір». Участь у Фестивалі інтелектуальної творчості «Ми в Центрі зайнятості». Підбиття підсумків модуля. Презентація проєктних робіт «Мій свідомий вибір».

11 клас

Розділ 1. БІЗНЕС І ПІДПРИЄМНИЦТВО

Тема 1. Поняття підприємництва та бізнесу. Види підприємництва

Теорія. Про завдання модуля та план на навчальний рік. Презентація модуля. Підприємництво. Поняття, ціль. Види підприємництва. Історія розвитку підприємництва. Організаційно-правові форми підприємництва. Підприємець – який він? Інструктаж з правил поведінки на заняттях та техніки безпеки.

Практика. Тест «Ставлення школяра до підприємницької діяльності».

Вхідна діагностика: «Що я знаю про ринкову економіку».

Тема 2. Психологія підприємця.

Теорія. Психологія підприємництва. Підприємець, особисті якості успішного підприємця. Креативність, відповідальність, схильність до ризику. Комунікативні якості підприємця. Методи переконання партнерів. Ведення переговорів. Формування команди у бізнесі. Стрес у діяльності підприємця. Де знайти бізнес-ідею.

Практика. Практичні роботи: психолого-управлінські тренінги, рольові та ділові ігри.

Тема 3. Бізнес-планування.

Теорія. Поняття бізнес-плану, його розділи. Призначення бізнес-плану. Організаційний план. Виробничий план. План маркетингу. Ризики бізнесу.

Практика. Міні-проект «Мій бізнес-план». Ділова гра «Я – підприємець». Презентація бізнес-ідей.

Розділ 2. Я – УСПІШНИЙ ПІДПРИЄМЕЦЬ

Тема 1. Цільова аудиторія. Конкурентні переваги.

Теорія. Концепція ринку. Сегментація. Твій клієнт та його цінності. Конкурентні переваги.

Практика. Практичні роботи: «Пошук цільової аудиторії бізнесу». Практична робота «SWOT-аналіз».

Тема 2. Арифметика бізнесу.

Теорія. Поняття бізнес-плану. Аналіз ресурсів бізнесу та вартість залучення клієнта. Аналіз ресурсів. Податки. Фінансові моделі. Пошук грошей.

Практика. Практична робота «Мій бізнес-план». Практична робота «Фінансова модель».

Тема 3. Презентація бізнес-проекту.

Теорія. Як презентувати бізнес-проект. Мистецтво самопрезентації. Реклама. PR. практика.

Практична робота. Робота над бізнес-проектом. Майстер-клас «Структура публічного виступу. Як розпочати та закінчити свою промову?» Презентація бізнес-ідей.

Розділ 3. СІМ'Я І БІЗНЕС

Тема 1. Сім'я як бізнес-проект.

Теорія. Про завдання розділу. Презентація модуля. Сім'я – це команда ефективних менеджерів. Сім'я як бізнес-проект: як виробити стратегію в особистому житті.

Практика. Практична робота «Постановка сімейних цілей». Вирішення проблемної ситуації «Як врятувати гроші від інфляції». Творче завдання «Банківські послуги».

Вхідна діагностика. Діагностична вправа «Хто в сім'ї головний?».

Тема 2. Фінансовий план сім'ї: правильний інструмент розумної економії.

Теорія. Що таке фінансовий план, для чого він потрібен, як його складати та вести. Як скласти фінансовий план сім'ї, щоб на все вистачило зараз і залишилося «на потім».

Практика. Практична робота «Складаємо фінансовий план сім'ї». Дискусія «Чи можливо життя в кредит?». Вправа «Скільки потрібно відкладати (інвестувати) на ваші фінансові цілі?». Вправа «Купити власне житло чи жити на знімному?».

Тема 3. Сім'я та бізнес: секрети успіху.

Теорія. Активи та пасиви сім'ї. Що таке ризик та які ризики можуть бути у сімейному бізнесі. Особливі життєві ситуації. Фінансова подушка безпеки.

Практика. Гра «Що я можу запропонувати, щоб уникнути ризику». Участь у Фестивалі інтелектуальної творчості «Ми у Центрі планування сім'ї». Підсумкова робота «Фінансовий план сім'ї».

Таким чином, можна зробити висновок, що для відбору змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» нами використовувалися як загальні принципи та критерії формування змісту шкільної освіти, так і специфічні вимоги до відбору змісту навчання в межах технологічної освітньої галузі з урахуванням цілей і завдань, які реалізуються економіки домашнього господарства. До того ж, систематизований

дидактичний підхід до формування змісту зазначеного навчального модуля дозволяє забезпечити його узгодження з цілями, станом і провідними тенденціями розвитку як усього суспільства в духовній, соціальній, науково-технічній, виробничій та інших сферах, так і економічним виховання учнівської молоді.

2.2. Форми і методи навчання основам економіки домашнього господарства на уроках технологій

Щоб забезпечити високий рівень результативності виховної діяльності педагогові слід дидактично доцільно обирати способи, форми і методи виховання. Трактуючи поняття виховання у педагогічній науці минулого пов'язано з поглядами на дитину як об'єкт педагогічного процесу. Сьогодні актуальним є погляд на дитину як на суб'єкт виховання, тому прийнятно визначення виховання як цілеспрямованого процесу розвитку людини в певних соціально-економічних умовах. Джерела виховання знаходяться в навколишній дійсності, в культурі суспільства й окремих людей, а також в самій людині [49, с. 6].

Реалізація принципів виховання здійснюється в межах педагогічної системи, яка відображає сукупність взаємопов'язаних елементів: вихователь і вихованець як суб'єкти педагогічного процесу, мета, зміст, форми, методи, засоби, що характеризують шляхи досягнення виховної мети. Для кожної освітньої системи після визначення цілей освіти та виховання, відбору його змісту, наступним важливішим елементом є вибір форм і методів реалізації навчально-виховного процесу.

У педагогічній практиці використовуються різні **форми організації навчально-виховного процесу**, припускаючи особливі способи спілкування між учителем і учнями чи учнями між собою залежно, наприклад, від розміру колективу та цілі навчання і виховання. Лідер в одній групі, рядовий учасник –

в інший, інформатор або організатор – всі ці ролі вимагають різної діяльності, тобто різного змісту, яке кожен учень покликаний засвоїти.

Єдиних підходів до проблеми класифікації форм організації навчально-виховного процесу серед учених-педагогів донині немає. Так, Т. Назаренко класифікує форми організації навчання на основні та позаурочні, в яких, своєю чергою, використовуються фронтальні, групові й індивідуальні форми організації роботи [55]. І. Прокопенко для класифікації форм навчання виділив такі вихідні умови, як: кількість і склад учнів, місце навчання, тривалість навчальної роботи. На цих підставах форми навчання ним поділені на індивідуальні; індивідуально-групові; колективні; класні та позакласні; шкільні й позашкільні [65].

Найпоширенішою формою організації навчальних занять є урок. На уроках систематично викладається навчальний матеріал, організовується процес адекватного сприйняття цього матеріалу, а також практична діяльність учнів із застосування, засвоєння та закріплення знань, формування практичних умінь і навичок.

Структура уроків різного типу включає такі загальні елементи:

1. Актуалізація чуттєвого досвіду і опорних знань учнів.
2. Мотивація навчальної діяльності школярів.
3. Повідомлення теми і завдань уроку.
4. Сприйняття і первинне усвідомлення учнями навчального матеріалу.
5. Осмислення об'єктивних зв'язків і відносин в досліджуваному матеріалі і розкриття внутрішньої сутності досліджуваних явищ.
6. Узагальнення і систематизація знань.
7. Підведення підсумків уроку.
8. Домашнє завдання [65, с. 34].

Урок складається з великої кількості елементів, що становлять окремі етапи його проведення. Найбільш загальними елементами різних уроків, зокрема й економіки та технологій, на думку В. Мадзігона [43] та О. Набоки [53] є такі:

- організаційна частина, яка може включати в себе перевірку явки учнів на заняття, розподіл робочих місць між учнями (якщо це не було зроблено раніше) тощо;
- повідомлення теми і цілей уроку, мотивування цілей навчання;
- актуалізація та перевірка знань раніше вивченого учнями навчального матеріалу;
- виклад нового матеріалу;
- закріплення нового матеріалу шляхом бесіди з учнями з викладеного матеріалу;
- вступний інструктаж вчителя, що включає пояснення порядку виконання навчально-трудового завдання в практичній роботі, показ і пояснення прийомів роботи, а також прийомів самоконтролю за ходом і результатами навчально-трудового процесу;
- самостійна робота учнів з виконання отриманого завдання, поточне інструктування учнів учителем і контроль за їх роботою;
- підсумкова частина уроку, яка включає в себе прийом учителем виконаних учнями робіт і заключний інструктаж (підсумки практичної роботи, аналіз типових помилок учнів, розкриття причин цих помилок, додаткові пояснення і показ прийомів роботи тощо), а також підведення загальних підсумків уроку і прибирання робочих місць.

Для досягнення цілей виховання і освіти в ході вивчення модуля «Економіка домашнього господарства» нами передбачалося використання різних форм і методів навчання, наприклад, при вивченні теми «Витрати і собівартість. Ціноутворення» учні індивідуально вирішували практичні завдання з розрахунку собівартості продукції на основі калькуляції витрат із урахуванням вартості обробки матеріалів. Співвідносили собівартість з ринковою ціною, а потім здійснювали вибір матеріалу з технологічного й економічного погляду.

На думку О. Земки, до уроків економіки, підприємництва та технологій ставляться такі основні вимоги [25]:

1. Чіткість і ясність основних навчально-виховних цілей, які повинні бути досягнуті в результаті проведення конкретного уроку. Вона видається, виходячи із загальних цілей розвитку учнів конкретного змісту уроку і його місця в системі уроків навчального предмета. По тому, як будуть досягнуті ці цілі, судять про якість уроку та його ефективності.

2. Правильний підбір навчального матеріалу для уроку в цілому і кожної його частини. Матеріал підбирається виходячи з цілей і теми уроку, а також рівня попередньої підготовки учнів.

3. Вибір найбільш доцільних методів навчання для кожного етапу уроку. При цьому враховується мета уроку, специфіка навчального матеріалу, рівень підготовки учнів, матеріальне оснащення, досвід самого вчителя;

4. Високий ступінь організації уроку, тобто своєчасний початок і закінчення уроку, розподіл часу на кожен етап уроку і т.ін.

5. Можливість засвоєння навчального матеріалу всіма учнями. Виконання усіх функцій уроку: навчальної виховної та розвивальної.

У методиці викладання технології для класифікації уроків також використовуються різні ознаки, наприклад: за переважанням на уроках теоретичних знань чи практичних робіт; за домінуючими дидактичними цілями та завданнями; за використанням основних методів і засобів навчання. За вказаними ознаками класифікації виділяються різні типи уроків технології: теоретичний урок; урок-лабораторна робота; урок з розв'язання технічних завдань; комбінований урок; урок контрольної перевірки навчальних досягнень учнів [43].

Залежно від методів навчання, що застосовуються на уроках, організаційні форми можуть бути такими:

1) уроки вивчення нового матеріалу (уроки-лекції, уроки-семінари, кіно-урок, урок теоретичних і практичних самостійних робіт, змішаний урок);

2) урок вдосконалення знань, умінь і навичок (уроки закріплення вивченого матеріалу, уроки повторення, уроки комплексного застосування знань, умінь і навичок, уроки формування знань і умінь);

- 3) уроки узагальнення і систематизації (уроки-дискусії, уроки-семінари);
- 4) комбіновані уроки;
- 5) уроки контролю і корекції знань, умінь і навичок, усне опитування (фронтальний, індивідуальний і груповий), письмове опитування, рішення задач і прикладів, залік, залікова практична робота, практикуми, контрольні та самостійні роботи, іспит [39, с. 28].

При визначенні поняття **методу навчання** Л. Кашуба виділяє такі характерні ознаки: діяльність вчителя, діяльність учнів, засвоєння учнями знань, умінь і навичок; розвиток і виховання особистості учня [29]. Будь-який момент процесу навчання і виховання так чи інакше протікає під впливом і контролем учителя. Більш того, вчитель відіграє на уроці керівну роль. Навіть самостійна навчальна робота учнів здійснюється за завданням і під контролем вчителя. Однак, у підсумку результат навчання і освітньо-виховного процесу безпосередньо залежить від діяльності учня, його зусиль, прояву сумлінності, наполегливості тощо.

Різні автори за основу класифікації методів навчання використовують різні ознаки. Найбільш поширеною є така класифікація: за джерелом отримання знань і передачі інформації; за характером пізнавальної діяльності; за дидактичними цілями і завданнями та відповідного виду діяльності вчителя і учнів [21]. Відповідно до класифікації методів навчання технології за джерелом одержуваних знань вони поділяються на три групи:

1. До першої групи входять методи словесного повідомлення і закріплення техніко-технологічних знань, в яких джерелом знань для учнів є слово вчителя або навчальної книги.

2. Другу групу методів навчання технології складають методи демонстрації, де джерелом знань для учнів є образ об'єкта, процесу або явища.

3. Третю групу методів навчання технології складають методи практичної роботи учнів, в яких джерелом знань, умінь, навичок для учнів є їх практичні дії [12].

Вибір методів навчання залежить від різного поєднання конкретних обставин і умов перебігу навчально-виховного процесу, зокрема від:

- загальних цілей освіти, виховання і розвитку учнів і провідних установок сучасної дидактики;
- особливостей досліджуваного матеріалу;
- особливостей методики викладання конкретної навчальної дисципліни і визначаються її специфікою вимог до вибору загально дидактичних методів;
- цілей, завдань і змісту матеріалу конкретного заняття;
- часу відведеного на вивчення того чи іншого матеріалу;
- вікових особливостей учнів;
- рівня підготовки учнів;
- матеріальної оснащеності навчального закладу, наявності обладнання, наочних посібників, технічних засобів;
- можливостей і особливостей вчителя, рівня його теоретичної і практичної підготовки, методичної майстерності, особистих якостей вчителя [21, с. 354].

Поява та розвиток нових форм і методів навчання зумовлено новими завданнями навчання і виховання, а саме: не лише озброїти учнів знаннями, а й забезпечити розвиток особистості; сформувати пізнавальні інтереси і розкрити здібності; покрити реалізацію потреби в постійній самоосвіті й самовдосконаленні. На сьогоднішній день існує проблема реального використання набутих знань в практиці економічних взаємин. Одна справа теоретично знати, як розрахувати, наприклад, бюджет сім'ї, зовсім інше – практично вести цей бюджет.

У зв'язку з вище викладеним, постає питання: чи існують реальні можливості підготовки школярів, щоб забезпечити не лише засвоєння ними знань економічної теорії, а й формування умінь застосовувати їх на практиці. Досвід роботи показує, що така можливість є в межах технологічної освітньої галузі, зокрема, шляхом застосування моделюючих вправ для активізації навчально-виховного процесу. Моделюючі вправи допомагають учням

побачити, як абстрактні економічні поняття можуть бути застосовані для опису явищ з реального життя. У більшості моделюють вправ учні грають ролі, запозичені з реального життя. Наприклад, ролі членів сім'ї, покупців або продавців. При цьому важливо організувати практику змінюваності ролей, так як це сприяє пробудженню самостійності та громадської активності, коли кожен учень бере участь в моделюють вправах свідомо. Крім того, що моделюють вправи дають учням можливість взяти участь в спрощеному відображенні реального соціального чи економічного процесу.

Моделюють вправи також із погляду їх ролі щодо посилення мотивації процесу пізнання. Переважна більшість учнів (до 90%) активно й зацікавлено беруть участь в цих вправах. Учні мають можливість набуття практичних навичок у прийнятті рішень з різних проблем, що допомагає набутти впевненості в здатності самостійно робити вибір і приймати рішення. Щоб моделювання було ефективним і реалістичним, учні повинні дотримуватися певних правил. Обов'язково повинні передбачатися такі компоненти, як обговорення і розбір. Це допомагає учням сконцентруватися на змісті, який вивчається за допомогою тієї чи іншої вправи. Виділяються такі етапи моделювання:

1. Підготовчий: 1) пояснення цілей моделює вправи; 2) визначення понять, які будуть вивчені в моделюючій вправі;

2. Пояснювальний: 1) визначення ролей і ресурсів, які будуть необхідні для кожної ролі; 2) визначення правил і послідовності проведення вправи;

3. Змістовний: 1) проведення вправи; 2) встановлення зворотного зв'язку під час роботи учнів; 3) виправлення помилок, викликаних неправильним розумінням;

4. Підсумковий: 1) підведення підсумків проведеної вправи; 2) обговорення труднощів, що виникли в ході проведення вправи і можливостей їх подолання; 3) порівняння з реальним життям, встановлення зв'язку між вправою і змістом дисципліни [46, с. 87].

Як і будь-який інший метод навчання, моделювання має не лише позитивні риси, а й недоліки. Один з них – це спрощення реальних процесів. Моделювання повинно бути досить простим, щоб його можна було втілити на занятті, але в той же час досить реалістичним, щоб відображати реальну дійсність. Інший недолік – можлива неефективність використання часу і труднощі здійснення контролю учнів. Деякі педагоги налаштовані скептично щодо освітньої цінності моделювання вправ і не хочуть виділяти час на їх проведення. Однак виграш від застосування моделей може окупити час, виділений для його проведення, полегшити запам'ятовування матеріалу учнями та підвищити рівень їх мотивації.

Моделюючи вправи нами використовувалися, наприклад, при складанні бюджету сім'ї. За допомогою карток визначалися ролі учасників, моделювалася певна ситуація і складався бюджет. В ході вправи відпрацьовувалися елементи менеджменту в сімейній економіці, такі як облік, планування, організація і контроль сімейного бюджету. На заняттях з основ споживчих знань моделювалися різні схеми дій в залежності від конкретних ситуацій. Учні пропонувалися різні ситуації, наприклад, як вчинити, якщо придбаний товар виявився неналежної якості.

Принциповою характеристикою викладання економіки домашнього господарства є поєднання різних форм і методів навчання, включаючи лекційну форму подачі найбільш фундаментальних положень, виклад доступного матеріалу у вигляді діалогу, проведення занять, що моделюють конкретні економічні ситуації, практикумів, що закріплюють отримані теоретичні знання за допомогою конкретних розрахунків і прийняття рішень. Така специфіка вивчення матеріалу дозволяє підтримувати постійний високий інтерес учнів до змісту курсу, активізує їхню самостійну діяльність, формує і закріплює практичні навички економічних розрахунків [8],

Таким чином, можна зробити висновок про те, що найважливішу роль в навчально-виховному процесі відіграє правильний, дидактично доцільний добір форм і методів навчання з метою досягнення поставлених цілей і завдань та

відповідно до відібраного і структурованого змісту. У сучасних умовах зростання ролі економічної культури значення активних форм і методів навчання в процесі викладання економіки домашнього господарства виходить на передній план при реалізації завдання розвитку школярів в сучасних соціально-економічних умовах.

2.3. Результати експериментальної роботи із засвоєння змісту та формування економічно значущих якостей особистості

Проведення педагогічного експерименту складається з таких етапів: попередній, констатувальний і формувальний.

На попередньому етапі було здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми. Проведено спостереження, вивчено процес підготовки учнів до ведення домашнього господарства. В результаті були розроблені вихідні теоретичні позиції, визначено мету і завдання дослідження, а також розроблена гіпотеза дослідження.

При підготовці експерименту за результатами програмно-цільового педагогічного проектування розроблявся зміст навчального модуля «Економіка домашнього господарства». У процесі педагогічного проектування використовувалися такі види діяльності, як визначення цілей, прогнозування, діагностика, конструювання. Реалізація педагогічного проектування відстежувалася і коригувалася при формуванні експериментальної програми навчання за модулем «Економіка домашнього господарства». Визначалися умови навчання учнів з урахуванням навчальних програм, навчально-методичної літератури, загальних принципів і критеріїв відбору змісту навчального матеріалу. Після цього був проведений відбір змісту розділів і тем занять, здійснене їх визначення з урахуванням вікових особливостей учнів старшого шкільного віку та встановлення їх місця в технологічній освітній галузі. Була розроблена розділи і теми з навчального модуля «Економіка

домашнього господарства», визначено оптимальні форми та методи навчання учнів. На цьому етапі дослідження розроблялася методика організації та проведення уроків, а також укладалися дидактичні матеріали.

На **етапі констатувального експерименту** визначено ставлення педагогів, учнів та їх батьків до отримання знань у галузі економіки домашнього господарства за допомогою анкетування, а також проведені заміри рівня знань і оцінка рівня сформованості економічно значущих якостей особистості.

На заключному етапі проводився **формувальний експеримент**, в ході якого здійснювалася апробація змісту експериментального навчального модуля «Економіка домашнього господарства» безпосередньо в освітньому процесі. Здійснювалися діагностика і визначення рівня знань й умінь старшокласників, отриманих в ході вивчення модуля, а також аналіз підсумків проведеного наукового дослідження.

Експериментальне дослідження з перевірки засвоєння змісту і сформованості економічно значущих якостей особистості проводилося на базі двох закладів загальної середньої освіти: експериментальні класи – в Ретинському ліцеї (28 учнів); контрольні класи – Міжгірському ліцеї Закарпатської області (32 школярі) відповідно до розробленої методики педагогічного експерименту та етапів його проведення. Експериментальна робота полягала в порівнянні рівня економічних знань і умінь старшокласників, а також сформованості економічно значущих якостей особистості учнів в паралельних класах. У класах Ретинського ліцею здійснювалося викладання навчального модуля «Економіка домашнього господарства» за розробленим нами змістом і запропонованими формами і методами навчання. У контрольних класах Міжгірського ліцею уроки технологій не містили вивчення модуля «Економіка домашнього господарства». Для здійснення контролю за рівнем економічних знань і умінь учнів старших класів, а також сформованості у них економічно значущих якостей особистості ми поставили перед собою три питання: що перевіряти, як перевіряти і як оцінювати результати перевірки.

Питання «Що перевіряти?» стосується результатів засвоєння економічних понять, які були визначені в процесі відбору змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства». У процесі перевірки з'ясовувалося, як учні відтворюють вивчену економічну інформацію, конкретизують свої відповіді прикладами.

Питання «Як перевіряти?» пов'язаний зі способами та видами перевірки. Для визначення змісту перевірки був складений список понять, умінь, якостей особистості, за якими здійснювався контроль. Методика контролю економічних знань, умінь і сформованості економічно значущих якостей особистості заснована на системі перевірочних робіт, що включають теоретичні та практичні завдання, спеціально організованих бесід, різноманітних анкетних опитувань, систематичному спостереженні тощо.

Питання «Як оцінювати результати перевірки?» пов'язаний з аналізом показників відповідей, таких як глибина, усвідомленість, повнота економічних знань. Враховувалося число і характер помилок, виокремлювалися істотні помилки, пов'язані з усвідомленістю відповіді. Наприклад, учень не зміг чітко пояснити економічне поняття, не зміг застосувати теоретичні знання на практиці тощо.

Для перевірки економічних знань, умінь і економічно значущих якостей особистості школярів на уроках технології застосовувався початковий і підсумковий контроль. Також на кожному занятті проводився поточний контроль. Перевірялося знання суті економічних понять, вміння планувати майбутню роботу, дбайливо витрачати наявні ресурси. Періодичний контроль проводився з вивчених розділів навчального модуля «Економіка домашнього господарства» наприкінці чверті в кожному класі. Підсумковий контроль економічної підготовки проводився в 11 класах наприкінці навчального року.

В оцінці економічної підготовленості школярів нами використовувалися такі критерії:

S – рівень знань основних економічних понять і термінів, виділених в програмі;

V – ступінь оволодіння економічним вміннями, спрямованими на отримання більш високих показників (вміння раціонально використовувати наявні ресурси, робити економічне обґрунтування при прийнятті рішень, усвідомлено робити вибір і співвідносити свої потреби з можливістю їх задоволення, аналізувати економічні ситуації і проблеми, складати і аналізувати бюджет, аналізувати рекламу споживчих товарів, виконувати найпростіші економічні розрахунки та ін.);

K – рівень сформованості економічно значущих якостей особистості (працьовитість, ощадливість, економність, розважливість, заповзятливість, підприємливість).

При оцінці набути економічних знань і умінь, а також економічно значущих якостей особистості, сформованих в процесі вивчення модуля «Економіка домашнього господарства», в нашому дослідженні було виділено три рівні: високий, середній і низький.

Високому рівню відповідає: усвідомлення необхідності економічних знань і умінь в підвищенні ефективності праці; вміння самостійно робити висновки і здійснювати раціональний вибір; високий темп виконання завдань і безпомилкове розв'язування задач; здатність використовувати засвоєні знання і вміння в інших ситуаціях; вміння аналізувати результати діяльності і виявляти резерви підвищення ефективності трудової діяльності.

Середньому рівню відповідає: усвідомлення необхідності економічної підготовки в майбутньої трудової діяльності; здатність виконувати завдання та вирішувати завдання, але протягом більшого часу, ніж потрібно учням з високим рівнем економічної готовності; вміння вирішувати завдання і виконувати вправи з незначними помилками і неточностями; здатність при інших умовах використовувати засвоєні вміння; вміння аналізувати результати діяльності, але не виявляють ініціативи для виявлення резервів підвищення ефективності трудової діяльності.

Низькому рівню відповідає: не прояв інтересу до економічних знань, умінь і економічної діяльності; засвоєння навчального матеріалу тільки після

тривалого тренування; неправильне виконання завдань і вирішення завдань з грубими помилками, які свідчать про нерозуміння суті вирішення завдання; аналізування результатів трудової діяльності виконується формально і неякісно.

Порівняння експериментальних і контрольних класів між собою здійснювалося на основі коефіцієнта повноти сформованості вміння, яке розглядалося в дослідженнях Н. Дзюбенко [16], О. Земкої [25], І. Прокопенка [65], О. Савченко [68], О. Шпака [76]. Зазначений коефіцієнт визначався за такою формулою:

$$K = (X \sum ni) : (n \times N) = (n_1 + n_2 + \dots + n_N) : (n \times N), \text{ де:}$$

ni – кількість вірних відповідей або виконаних дій;

X – кількість вірних відповідей або дій, які повинні бути виконані;

N – кількість учнів, які виконували роботу;

K – коефіцієнт повноти сформованості знань й умінь.

Для встановлення рівня володіння учнями економічними поняттями нами використовували тести, фрагмент яких представлений в додатку А, а також практичне виконання поставленого завдання. Відповідно до цієї методики ми визначили вільне володіння обсягом понять і категорій, сформованість економічних умінь в таких інтервалах:

1) високий рівень економічної підготовленості відповідає вільному володінню обсягом економічних знань і вмінь в діапазоні $0,9 < K < 1,0$;

2) середній рівень встановлений в діапазоні $0,5 < K < 0,8$;

3) низький $K < 0,5$ еталонного понятійного обсягу знань і вмінь.

Рівень сформованих економічних знань і умінь учнів ми встановлювали в процесі усного або тестового опитування, розв'язування задач економічного характеру, аналізу конкретних ситуацій. В ході попередньої експериментальної роботи нами були відібрані економічні поняття, категорії. Теоретичне навчання вносить істотний вклад у процес виховання, коли учні повинні засвоїти знання, що забезпечують ефективну економічну діяльність людини та його родини.

Відтак сформовані вміння носять вторинний характер в тому сенсі, що вони зумовлені засвоєними економічними знаннями.

У ході експериментальної роботи ми порівнювали рівень володіння економічними знаннями і вміннями в учнів контрольних і експериментальних класів. Поставивши собі за мету вивчити уявлення школярів про економічно значимі якості особистості сучасної людини, серед учнів 10 – 11 класів було проведено анкетування. Старшокласникам було запропоновано дати оцінку значущості якостей особистості і визначити на їхню думку, є нині важливими. Найбільше рейтингових голосів було віддано підприємливості (91%), потім – цілеспрямованості (78%), професіоналізму (76%), працьовитості (65%), ініціативності (60%), дбайливості (58%), економності (43%), наполегливості (41%), ощадливості (38%), відповідальності (18%). В ході експерименту ми спостерігали за багатьма якостями особистості, економічно значущими на уроках технологій та вибрали наступні: працьовитість, підприємливість, ощадливість, економність, ощадливість.

В ході педагогічного експерименту з апробації розробленого нами змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» в якості одного з критеріїв оцінки використовувався показник позитивного ставлення учнів до уроків технологій. Застосовувалися такі методи дослідження, як спостереження та анкетування. Порівняльний аналіз отриманих результатів показав, що в експериментальних класах ставлення школярів до уроків технологій майже не змінилося і в середньому становило 70,25%, натомість в контрольних класах відбулося суттєве зниження – в середньому 56,25%. Результати (кількість позитивних відповідей на питання «Чи подобаються Вам уроки технології?») подані в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Позитивне ставлення учнів до уроків технологій

Класи	10 А	10 Б	11 А	11 Б
Експериментальні	70%	71%	68%	72%
Контрольні	74%	69%	43%	39%

Вважаємо, що позитивний вплив на учнів експериментальних класів зробили як відбір змісту, так і вибір форм і методів навчання, зокрема й модулю «Економіка домашнього господарства». Методи активізації навчання використовувалися нами на різних етапах навчання: при первинному оволодінні знаннями, при закріпленні й удосконаленні знань, при формуванні практичних умінь. Так, наприклад, на етапі первинного оволодіння знаннями для активізації знань учнів ми використовували обговорення проблемних ситуацій, дискусії, самостійні роботи з новими матеріалами. Для вдосконалення та систематизації знань і формування умінь застосовувалися такі методи, як моделюючі вправи, алгоритми розв'язання проблемних ситуацій, креативні завдання, метод проєктів, рольові та ділові ігри тощо.

Отже, можна стверджувати, що від правильного вибору і розподілу по класам, навчання змісту, форм і методів економічного виховання в процесі вивчення модуля «Економіка домашнього господарства» залежить їхнє ставлення до уроків технологій.

У ході формувального етапу педагогічного експерименту з апробації змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» було виявлено значну зацікавленість учнів в економічній підготовці на уроках технологій. Мотиви цієї зацікавленості, на нашу думку, пов'язані з об'єктивним підвищенням ролі економічних знань і умінь в суспільстві. Так 92 % учнів експериментальних класів виявили бажання продовжити здобувати економічну освіту в професійних закладах й університетах, в той час як в контрольних класах цей показник склав лише 64,5 %. Отже, можна зробити висновок, що запропонований навчальний матеріал дозволяє учням отримати загальні уявлення про економічні взаємозв'язки в навколишньому світі, сформувані навички практичних дій в сфері економічних відносин, що, своєю чергою, сприяє формуванню творчо активної, економічно вихованої особистості.

Проведена нами експериментальна робота показала, що економічне виховання на уроках технології в старших класах закладів загальної середньої

освіти пов'язано з розвитком здібностей і можливостей сучасного школяра, таких як: 1) оперувати економічними поняттями; 2) усвідомлювати явища економічного життя; 3) осмислювати економічні ситуації практичної діяльності; 4) вибирати оптимальні економічні рішення при найменших витратах фінансів і ресурсів.

Експериментальна робота з апробації змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» показала значну зацікавленість учнів в економічній підготовці на уроках технологій. Мотиви цієї зацікавленості, на нашу думку, пов'язані з об'єктивним підвищенням ролі економічних знань і умінь в сучасному суспільстві через зміну соціально-економічних умов і відповідних змін в суспільній свідомості людей.

Крім того, педагогічний експеримент підтвердив припущення про високу ефективність використання в освітньому процесі моделюючих вправ, тренінгів, квестів та інших методів для підвищення рівня сформованості у старшокласників економічних знань, умінь й економічно значущих якостей особистості.

Таким чином, можна зробити висновок, що включення навчального модуля «Економіка домашнього господарства» в структуру технологічної освітньої галузі за умов використання розробленого нами змісту та дидактичного матеріалу дозволяє значно розширити уявлення учнів про економічні взаємозв'язки в навколишньої дійсності та забезпечити сформованість навичок практичної діяльності школярів в економічній сфері. Це в повній мірі відповідає завданню підготовки сучасної учнівської молоді до вступу в самостійне життя в економічно і соціально складних умовах, пов'язаних із повоєнною відбудовою країни. При цьому особлива роль в процесі економічної підготовки старшокласників відводиться формам і методам навчання, що забезпечують формування творчо активної й економічно грамотної особистості.

ВИСНОВКИ

В умовах інтенсивного пошуку шляхів економічного розвитку країни в учнівської молоді виникає потреба в вихованні соціальної активності, виявленні громадянської ініціативи, підприємливості, здатності визначити своє майбутнє в реальних економічних умовах і відносинах. Особлива роль у формуванні таких якостей особистості належить закладам загальної середньої освіти. З цією метою у профільних школах (ліцеях) активно стали впроваджувати або окремі елективні курси економічного змісту за вибором учнів, або включати в зміст обов'язкових шкільних предметів економічну складову. Однак проведений аналіз стану практики свідчить про те, що забезпечення необхідними економічними знаннями учнів старших класів не дозволяє вирішити проблему їх адаптації в сучасних соціально-економічних умовах, особливо пов'язаних із реальною дійсністю воєнного часу.

У зв'язку з цим, виникла необхідність включення економічних знань в зміст технологічної освітньої галузі. Такий підхід зумовлений потребою у підготовці учнівської молоді до самостійної трудової діяльності в нових соціально-економічних умовах, вихованню та розвитку ініціативної, творчої, підприємливої особистості, здатної визначати потреби та можливості своєї діяльності, адаптуватися до постійних економічних змін, знаходити і використовувати необхідну інформацію економічного характеру, висувати ідеї щодо розв'язання економічних завдань, найефективніше використовувати свої можливості на благо суспільства та родини.

Визначення цілей і завдань технологічної освітньої галузі здійснюється відповідно до проявів і властивостей сучасного інформаційного, високо-технологічного суспільства. Важливе місце в змісті шкільного предмету «Технології» повинна займати економічна складова. З цією метою нами відібраний і дидактично обґрунтований зміст навчального модуля «Економіка домашнього господарства», який містить такі розділи: у 10 класі – «Основи економіки та фінансової грамотності», «Я – споживач», «Гроші люблять рахунок», «Праця – основа життя»; в 11 класі – «Бізнес і підприємництво», «Я – успішний підприємець», «Сім'я і бізнес».

Експериментальна робота з апробації змісту навчального модуля «Економіка домашнього господарства» показала значну зацікавленість учнів в економічній підготовці на уроках технологій. Мотиви цієї зацікавленості, на нашу думку, пов'язані з об'єктивним підвищенням ролі економічних знань і умінь в сучасному суспільстві через зміну соціально-економічних умов і відповідних змін в суспільній свідомості людей. Крім того, педагогічний експеримент підтвердив припущення про високу ефективність використання в освітньому процесі моделюючих вправ, тренінгів, квестів, ділових і рольових ігор та інших методів для підвищення рівня сформованості у старшокласників економічних знань, умінь й економічно значущих якостей особистості.

Таким чином, включення навчального модуля «Економіка домашнього господарства» в структуру технологічної освітньої галузі за умов використання розробленого нами змісту та дидактичного матеріалу дозволяє значно розширити уявлення учнів про економічні взаємозв'язки в навколишньої дійсності та забезпечити сформованість навичок практичної діяльності школярів в економічній сфері. Це в повній мірі відповідає завданню підготовки сучасної учнівської молоді до вступу в самостійне життя в економічно і соціально складних умовах, пов'язаних із повоєнною відбудовою України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова О. В. Методика викладання економічних дисциплін : навч. посіб. – Київ: КНЕУ, 2006. 708 с.
2. Ахновська І.О. Формування економічної культури суспільства. *Modern economics*. 2017. № 3. С. 6-13.
3. Бицюра Ю. Формування основ економічної компетентності учнів. *Завуч*. 2006. № 20-21. С. 4-5.
4. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи*. Київ, 2004. С. 47-52.
5. Біленко О.В, Пелагейченко М.Л. Технології (рівень стандарту): підруч. для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астоне, 2018. 272 с.
6. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 15-17.
7. Болотіна Є. Багатофакторна модель економічної поведінки. *Галицький економічний вісник*. 2013. №2 (41). С. 5-10.
8. Булавенко С.Д. Формування економічної культури учнів основної та старшої школи: монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 223 с.
9. Бурлака О.М. VIII Всеукраїнський турнір юних економістів. *Географія та економіка в рідній школі*. 2013. №1. С. 37–40.
10. Василенко Г.В. Економічні знання в структурі загальної освіти учнів середніх шкіл України (друга половина XX століття): монографія. Харків: УПА, 2012. 212 с.
11. Вачевський М.В. Основи економіки: навч. посіб. Київ: Пед. думка, 2007. 612 с.

- 12.Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/library/vyshnevsky.pdf>
- 13.Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості. *Молодь і ринок*. 2011. № 2 (73). С. 141-145.
- 14.Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді. *Соціальна психологія*. 2018. № 3. С. 53-67.
- 15.Державний стандарт профільної середньої освіти (проект). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/НО-projekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf>
- 16.Дзюбенко Н.М. Педагогічні умови формування економічної культури старшокласників: монограф. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2013. 125 с.
- 17.Дрижак В.В. Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності: монограф. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова. 226 с.
- 18.Економіка. Програми курсів за вибором та факультативів. К., 2010. 16 с.
- 19.Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за ред. В.В. Москаленко. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 336 с.
- 20.Загивий В. І. Економічне виховання школярів. Рідна школа. 2019. № 9. С. 34-35.
- 21.Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. 2-е вид. Київ: Освіта України, 2008. 528 с.
- 22.Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Ч. І. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 56 с.
- 23.Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Ч. II. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 345 с.
- 24.Земка О.В. Критерії, показники та рівні сформованості підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. *Вісник Глухівського*

- національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Глухів: ГНПУ ім. Олександра Довженка, 2017. Вип. 1 (33). С. 101-110.
25. Земка О.В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій. *Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки*. Черкаси: Черкаський національний університет, 2017. № 15. С. 48-53.
 26. Карась Ю.О. Добір навчального матеріалу з підручників природничого і суспільствознавчого циклів для формування економічних знань учнів старшої школи. *Проблеми сучасного підручника*. 2012. Вип. 12. С. 769-774.
 27. Кашуба Л. Економічне навчання молодших школярів за програмою «Цікава економіка». *Вересень*. Миколаїв, 2012. №3-4 (60-61). С. 31-36.
 28. Кашуба Л. Програма «Цікава економіка». Варіативна складова Базового навчального плану. Тернопіль: Мандрівець, 2012. Кн. 3. С. 68-83.
 29. Кашуба Л.В. Інноваційні освітні технології: ідеї, пошуки, впровадження. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / за ред. В.В. Бондаря, В.В. Засенка. Київ: Науковий світ, 2006. Вип. 7. С. 30– 33.
 30. Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007 . № 3. Ч. 1. С. 43-47.
 31. Климчук І. Економічна освіта в загальноосвітній школі : проблеми і перспективи. *Географія та основи економіки в школі*. 2003. № 6. С. 33-35.
 32. Книга вчителя економіки: довідк.-метод. вид. / упоряд. Н.В. Бескова, В.М. Проценко. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 256 с.
 33. Коваленко О.В. Економічна культура як складова підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2011. № 13 (224). Ч.1. С. 86-91.

- 34.Ковтун Г.І. До питання формування економічної компетентності учнів. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 4. С. 135-144.
- 35.Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С, 2004. 112 с.
- 36.Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/tag/novaukrainska-shkola>
- 37.Корнєєв В.П. Технології навчання. Харків: Вид. група «Основа». 2004. 139 с.
- 38.Крупська Л.П. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень: підруч. Харків: Видавництво «Ранок», 2001. 192 с.
- 39.Кулішов В.В. Методичні засади формування економічної компетентності у процесі підготовки фахівців технологій: монограф. Київ: Каравела, 2011. 567 с.
- 40.Ложкін Г. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 9. С. 6-12.
- 41.Лукаш С.В. Педагогічне розуміння економічного мислення. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 1. Ч. 2. С. 26-34.
- 42.Люлькова Ю. М. Необхідність формування економічної компетентності учнів у навчанні географії в основній школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 15. С. 185-189.
- 43.Мадзігон В.В. Теоретико-методичні засади підготовки підприємців у системі економічної освіти. *Молодь і ринок*. 2010. № 6 (65). С. 29-34.
- 44.Майструк І.М. Економічна освіта і виховання як чинники формування економічної культури молоді. Мультиверсум. *Філософський альманах: зб. наук. праць*. Київ: Академічний центр «Аналітика», 2007. Вип. 64. С. 102-107.
- 45.Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. *Твори: У 7 т.* Київ: Педагогіка, 1954. Т. 5. С. 214-230.

46. Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 176 с.
47. Матукова Г.І. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю: монограф. Київ: Каравела, 2016. 470 с.
48. Морзе Н. Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх інформатиків. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 1. С. 8-17.
49. Москаленко В.В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 3-16.
50. Мочерний С.В. Основи економічних знань. Запитання і відповіді. Київ: Femina, 1996. 270 с.
51. Мочерний С.В. Основи економічних знань. Київ: Femina, 1995. 350 с.
52. Мочерний С.В. Основи економічної теорії: тести, задачі, кросворди / за ред. С.В. Мочерного, О.А. Устенка. Київ: Академія, 1998. 255 с.
53. Набока О. Г. Навчання і виховання майбутніх підприємців. *Рідна школа*. 1999. № 9. С. 24-28.
54. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Економіка. Електронний ресурс. URL: <http://www.mon.gov.ua/>
55. Назаренко Т.Г. Формування в учнів ліцею економічної компетентності. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / голов. Ред.. О.М. Топузов*. Київ: Пед. думка, 2018. Вип. 20. С. 261-271.
56. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монограф. / за ред. І. А.Зязюна. Київ: Віпол, 2000. 636 с.
57. Нетрадиційні уроки з економіки / укл. Часнікова О.В. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 128 с.
58. Нісімчук А.С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2000. 368 с.

- 59.Овсюк Н. Формування економічної компетентності у процесі вивчення географії та основ економіки. *Географія та основи економіки в школі*. 2011. № 1. С. 37-41.
- 60.Падалка О. С. Економіка освіти та управління: навч. посіб. Київ: Пед. думка, 2012. 184 с.
- 61.Пасічник Н.О. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності як засіб професійної орієнтації. *Наукові записки КПДУ*. Кіровоград: РВГ ІЦ КПДУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. XXXI. С. 52-59.
- 62.Пометун О.І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 65-69.
- 63.Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL: [http:// osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030).
- 64.Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. К., 2010. 14 с.
- 65.Прокопенко І. Ф. Теоретичні та методичні основи економічної освіти в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах: монограф. Харків, 1996. 367 с.
- 66.Пужайчерда Л.М. Економіка. 10-11 класи: Календарне планування. Харків : Вид. «Ранок», 2001. 112 с.
- 67.Радіонова І. Ф. Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас. Київ: Аксіома, 2011. 174 с.
- 68.Савченко О.О. Економічна підготовка учнів у позашкільних навчальних закладах: монограф. К., 2011. 220 с.
- 69.Сасова І.А. Основи економіки та бізнесу: практ. курс. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. 67 с.
- 70.Сур'як А. В. Вплив економічної культури на мотивацію праці в умовах ринкової трансформації. *Оплата праці: проблеми теорії та практики*: зб. наук. праць. Луцьк: Вежа, ВДУ ім. Лесі Українки, 2000. С. 54-57.

71. Технології 10-11 класи (рівень стандарту): навчальна програма. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/tech-st-ak.pdf>
72. Туташинський В.І., Кірютченкова І.В. Технології (рівень стандарту): підруч. для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Пед. думка, 2018. 216 с.
73. Ходзицька І.Ю., Боринець Н.І., Гащак В.М. та ін. Технології (рівень стандарту): підруч. для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2019. 208 с.
74. Цина А.Ю. Організація технологічної освіти в умовах профільної школи. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2010. № 3. С. 17-20.
75. Шпак О.Т. Соціально-педагогічна проблема: економічна освіта учнівської молоді. *Освіта і управління*. 1998. №3. С. 110-119.
76. Шпак О.Т. Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти: монограф. Київ, 2001. 127 с.

Додаток А

Приклади тестових завдань для визначення рівня економічних знань учнів старших класів

1. Знайдіть у наведеному списку операції, які повинні враховуватися при підрахунку ВВП, та запишіть цифри, під якими вони вказані

- 1) оплата послуг салону краси
- 2) посібник з безробіття
- 3) купівля «піратського» видання
- 4) гонорар композитора
- 5) купівля корпоративних облігацій

2. Знайдіть у наведеному списку наслідки ринкового регулювання економіки. Запишіть цифри, під якими вони вказані.

- 1) майнове розшарування товаровиробників
- 2) товарний дефіцит
- 3) зацікавленість у технічних новинках
- 4) повна зайнятість працездатних
- 5) подолання циклічності розвитку економіки

3. Знайдіть у наведеному нижче списку заходи, які сприяють зниженню інфляції, та запишіть цифри, під якими вони вказані.

- 1) збільшення витрат держави на соціальні програми
- 2) закриття збиткових підприємств
- 3) вилучення «зайвих» грошей центральним банком
- 4) відмова від підвищення зарплат та пенсій
- 5) перехід на натуральний обмін замість грошового

4. Знайдіть у списку нецінові фактори попиту та запишіть цифри, під якими вони вказані.

- 1) ціни на товари, пов'язані
- 2) кількість продавців на ринку
- 3) рівень доходів споживачів
- 4) розпорядження моди
- 5) ставки податків на виробника
- 6) імпортні мита

5. Встановіть відповідність між заходами державного регулювання економіки та її методами: до кожної позиції, поданої у першому стовпці, підберіть відповідну позицію з другого стовпця.

ЗАХОДИ	МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
А) держава впливає економіку своєї грошової політикою. Б) держава допомагає товаровиробникам, запроваджуючи мита В) держава встановлює правила економічної поведінки для фірм-виробників Г) держава сприяє розвитку виробництва, збільшуючи чи зменшуючи розмір податків Д) держава встановлює умови укладання господарських договорів, порядок реєстрації фірм	1) фінансово-економічні методи 2) правові методи

6. Встановіть відповідність між особливостями заробітної плати та її видами: до кожної позиції, поданої в першому стовпці, підберіть відповідну позицію з другого стовпця.

ОСОБЛИВОСТІ	ВИДИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ
А) нараховується працівникам за відпрацьований час Б) виражається в матеріальних благах та послугах В) залежить від цін на товари, що купуються Г) нараховується працівникам за понаднормові роботи Д) нараховується працівникам за певну кількість та якість виконаних робіт	1) номінальна 2) реальна

7. Встановіть відповідність між типами ринків та їх ознаками: до кожної позиції, поданої у першому стовпці, підберіть відповідну позицію з другого стовпця.

ОЗНАКИ	ТИПИ РИНКІВ
А) контроль за ціною відсутня Б) представлено безліч фірм В) виробляється унікальний продукт, що не має хороших замінників	1) монопольний 2) конкурентний

Г) існують перешкоди для вступу на ринок Д) кількість продукції, що випускається на ринок, контролюється	
---	--

8. Встановіть відповідність між прикладами та видами податків: до кожної позиції, поданої в першому стовпці, підберіть відповідну позицію з другого стовпця.

ПРИКЛАД	ВИД ПОДАТКУ
А) податок на майно фізичних осіб Б) акцизний збір В) транспортний податок Г) податок на доходи фізичних осіб Д) мита	1) прямі 2) непрямі

9. Леонід Володимирович володіє легковим автомобілем та земельною ділянкою та періодично сплачує відповідні податки. Встановіть відповідність між прикладами та елементами структури податку: до кожної позиції, поданої в першому стовпці, підберіть відповідну позицію другого стовпця.

ПРИКЛАДИ	ЕЛЕМЕНТИ СТРУКТУРИ ПОДАТКУ
А) 1 см робочого об'єму двигуна Б) легковий автомобіль В) заробітна плата Г) земельна ділянка Д) Леонід Володимирович	1) суб'єкт податку 2) об'єкт податку 3) джерело сплати податку 4) одиниця оподаткування

10. Встановіть відповідність між прикладами та типами конкуренції: до кожної позиції, поданої у першому стовпці, підберіть відповідну позицію з другого стовпця.

ПРИКЛАД	ТИПИ КОНКУРЕНЦІЇ
А) послуги телефонного зв'язку країни К здійснюють три конкуруючі компанії. Б) на сільськогосподарському ринку міста N представлена продукція місцевих фермерських та індивідуальних господарств. В) у місті Р велику популярність мають численні фірми, що надають послуги з дрібного побутового ремонту.	1) чиста конкуренція 2) олігополія 3) чиста монополія

Г) компанія «Сіль та море» є єдиним постачальником кухонної солі для продуктових магазинів регіону. Д) компанія «Цифровий світ» вивела на ринок міста У сигналізацію з функцією смс-оповіщення власника. Через нетривалий час інші виробники сигналізації пішли з ринку міста.	
--	--